

భాగ్యవతీ, త్వమపి = నీవును, నితరామ్ = అత్యంతముగా, కాతరత్వమ్ = దిగులును, మాగమః = పొందవలదు; అట్లు సుఖించుమనకు ఇట్టిదుఃఖము కలిగినప్పుడు ఎట్లు దిగులుపడకుండును అనిన :—కశ్యపవరికి, ఏకాంతమ్ = శాశ్వతముగా, సుఖమ్ = సౌఖ్యము, ఉపనతమ్ = ప్రాప్తించును, ఏకాంతతః = శాశ్వతముగా, దుఃఖంవా = దుఃఖముగాని, (ఉపనతమ్ = ప్రాప్తించును, కింతు = మఱియేమన), దశా = అవస్థ, చక్ర...మేణ - చక్ర = చక్రముయొక్క-నేమి = కడకమ్మియొక్క-క్రమేణ = వరుసచేత, నీచైః = క్రిందికిని, ఉపరి చ = మీదికిని, గచ్ఛతి = పోవును; ప్రాణికి సుఖదుఃఖములు ఒకటివెంబడి నొకటి వచ్చుచుండు నని భావము.

తా.—నాదుర్దశను విని నీవు భయపడవలదు. శాపము తీసినపిమ్మట అనుభవించుటకు నానాసుఖములను తలపోయుచు ప్రాణములను బిగియఁబట్టుకొని యున్నాను. నీవును అట్లే ప్రాణములను నిలుపుకొని యుండుము, అతిభయము పొందకుము. ఎవరికిని సుఖదుఃఖములు శాశ్వతములు గావు. బండిచక్రంపుఁగడకమ్మివలె దశ క్రిందికిని మీదికిని తిరుగుచుండును. కనుక ఇప్పుడు దుఃఖము కలిగినందున మనకును ఇది తీసినపిమ్మట సుఖము కలుగును, దానిని అనుభవించుటకై మనము ఇప్పుడు బ్రతికియుండవలసినది.

ప.—‘కల్యాణి’ - నీసౌభాగ్యముచేత నేను జీవించియున్నాను అనిభావము ‘విగణయన్’ - తలపోయుచుండుట బ్రతికియుండుటకు ఉపాయము.

శాపాంతో మే భుజగశయనా దుత్థితే శార్ఙ్గపాణౌ,
శేషా న్మాసా న్గమయ చతురో లోచనే మీలయిత్యా,
పశ్చా దావాం విరహగణితం తం త మాత్మాభిలాషం,
నిర్వేష్యావః పరిణతశరచ్చంద్రికాను త్పాసు. 50.

న చ నిరవధిక మేతద్దుఃఖ మిత్యాహ శాపాంత ఇతి..శార్ఙ్గం నామ భనుః పాణౌ స్థితం యస్య స త స్థిత - శార్ఙ్గ పాణౌ = విష్ణు * ‘సప్తమ్యుపమాన’ ఇత్యాదినా బహువ్రీహిః * ‘ప్రహరణార్థేభ్యః పరే నిష్టాసప్తమ్యా భవతః’ ఇతి వక్తవ్యా త్పాణిశబ్ద స్తోత్తరనిపాతః, భుజగః (శేషవివ) శయనం తస్మా దుత్థితే సతి, మే, శాపాంతః = శాపావసానమ్ - భవిష్య తీతి శేషః, శేషాన్ = అవశిష్టాన్, చతురో మాసాన్ - మేఘదర్శనదినప్రభృతి హరిబోధదినాన్త మిత్యర్థః - దశదివసాధిక్యం త్వత్తన వివక్షిత మి త్యుక్తమేవ, లోచనే మీలయిత్యా = చతుషీ నిమిల్మ-గమయ = ధైర్యేణాతివాహ యేత్యర్థః, పశ్చాత్ = అనంతరం, త్వం చాహం చావామ్ * ‘త్యదాదీనిస రైవ ర్నిత్యమ్’ ఇత్యేకశేషః - * ‘త్యదాదీనాం మిథో ద్వంద్వే య త్వరం త చ్చిష్య

తే' ఇ త్యస్తదః శేషః, విరహే - గణితమ్ = ఏవమేవం కరిష్యామితి మన స్యావర్తితం తంతం * వీప్సయాం ద్వీరుక్తిః - సర్వమిత్యర్థః, ఆత్మనాః = ఆవయోః - అభిలాషం = మనోరథం, పరిణతాః = ప్రాధాః - శరచ్ఛన్ద్రికాః యాసాం తాను, క్షపాను = రాత్రిషు, నిర్వేష్యవః = భోష్యవహే * విశతే లృక్ + 'నిర్వేషో భృతి భోగయోః' ఇత్యమరః. అత్ర కైశ్చిత్ సభోనభస్యయో రేవ వార్షికత్వా త్కథ మాషాధాదిమాసచతుష్టయస్య వార్షికత్వ ముక్త మితి చోదయిత్వర్తుత్రయ పక్షాశ్రయణా దవిరోధ ఇతి పర్యహారి - త త్సర్వ మసంగతమ్ ; అత్ర గతశేషా శ్చ త్వారో మాసా ఇత్యుక్తం కవినా-నతు తే వార్షికా ఇతి ; తస్మా దయ మనుక్తోపాల మ్భవీవ. యచ్చ నాథే నూక్తం 'కథ మాషాధాదిచతుష్టయా త్వరం శరత్కాలః' ఇతి - తత్రా ప్యాకార్తికసమాప్తేః శరత్కాలానువృత్తేః పరిణతశరచ్ఛన్ద్రికా స్థి త్యుక్తం, నతు తదైవ శరత్ప్రాదుర్భవ ఉక్త ఇ త్యవిరోధ ఏవ.

తనదుఃఖమునకు అంతము లేకపోదు అని చెప్పచున్నాఁడు:—

శార్ఙ్గపాణౌ = విష్ణువు, భుజిగళయనాత్ = శేషశయనమునండి, ఉత్థితే సతి = లేచినవాఁడగుచుండఁగా, (విష్ణువు శేషశయనమునండి నిద్రలేచినప్పుడు), మేనాకు, శాపాస్తః - శాప = శాపముయొక్క - అస్తః = ఆవసానము - (ఆహ్వాతికి నాశాపము తీయును), శేషాన్ = మిగిలియుండెడు, చతురః మాసాన్ = నాలుగు నెలలను, లోచనే మీలయిత్వా = కన్నలు మూసికొని (విరహదుఃఖమును ఓర్చుకొని), గమయ = గడపుము, పశ్చాత్ = అటుపిమ్మట, ఆవామ్ = మన మిరువురము, విరహగణితమ్ - విరహ = వియోగము - గణితమ్ = కోరుకొనఁబడిన, తంతమ్ = ఆయా, ఆత్మాభిలాషమ్ - ఆత్మ-మనయొక్క, అభిలాషమ్ = కోరికను, పరి...కాను పరిణత = ముదిరిన - శరచ్ఛన్ద్రికాను = శరత్కాలపు వెన్నెలగలవైన, క్షపాను = రాత్రులయందు, నిర్వేష్యవః = అనుభవింపఁగలము.

తా.—ఈదుఃఖము నిరవధికము గాదు. విష్ణుమూర్తి శేషశయనమునండి మేల్కొనునప్పటికి నాకు శాపావసానము నియమింపఁబడినది. కనుక నీచ శేషించి యుండునాలుగు మాసములును ఎట్లొ విరహతాపము నొర్చుకొని జీవించియుండుము. అటుతర్వాత మనము ఇప్పు డీవిరహావస్థలో తలపోసికొనెడు సకలభోగములను శరత్కాలపు ముదురు వెన్నెలరాత్రులలో అనుభవింపఁగలము. అందునిమిత్తమై మనము బ్రతికియుండవలసినది.

ప.—'భుజిగళయన' - అనుట మత్స్యకూర్తాద్యవతారవ్యావర్తకము. 'లోచనే మీలయిత్వా' - ఇది యొకలోకోక్తి, దీనికి ఓర్పుతో నని యర్థము. 'చతురో మాసాన్' -

యత్కుఁడు మేఘునితో సంభాషించుచున్న యాదినము మొదలు విష్ణువు మేల్కొనున ప్పటికి నాలుగుమాసముల పదిదినముల వ్యవధానముగదా, అందులో పది దినములు మేఘునికి పయనమునకు పోయిన, ఈ సందేశము యక్షరమణికి అందునాటికి సరిగా నాలుగుమాసములే శేషించియుండును. 'పరిణతశరచ్చన్ద్రికాశు' - ఆమఠము, శ్రావణము, భాద్రపదము, ఆశ్వయుజము, కార్తికమాసములో పదిదినములును, ఇప్పటికి శేషించిన శాపకాలము. ఆశ్వయుజ కార్తికములు శరదృతువుగావున శాపము తీయునప్పటికి ముదిరిన శరదృతువుగా నుండును. కనుకనే 'పరిణతచన్ద్రికా' అనగా పండువెన్నెల, అని చెప్పినాఁడు. 'క్షపాశు'—యామినీ రాత్రి ఇత్యాదిపదములను జెప్పక క్షయింపఁజేయునది యనునర్థముగలక్షపా శబ్దమును చెప్పటచే ఆరాత్రులు వీరిసర్వదుఃఖములను క్షయము నొందించు నని భావము. శరచ్చన్ద్రికారాత్రులఁ జెప్పట ఆరాత్రులు అతిమనోహరములు గాన.

భూయ శ్చాహ - త్వ మపి శయనే కణ్ఠలగ్నా పురా మే

నిద్రాం గత్వా కిమపి రుదతీ సస్వరం విప్రబుద్ధా;

సాన్తర్హాసం కథిత మసకృ త్పృచ్ఛత శ్చ త్వయా మే

'దృష్టః స్వప్నే కితవ రమయ న్కామపి త్వం మ యే'తి. 51.

సంక్రమి తస్యా మేఘే వచ్చకత్వశక్కానిరాసా యాతిగూఢ మభిజ్ఞానము పదిశతి భూయ ఇతి.—హేఅబలే, భూయశ్చ = పునరపి - త్వద్భర్తా మస్తుభే నతి శేషః మేఘవచన మేతత్, కి మి త్యత ఆహ.—పురా = పూర్వం—పురాశబ్ద శ్చి రాతీతే+ 'స్యా త్రప్రబద్ధే చిరాతీతే నికటాగామికే పురా' ఇత్యమరః, శయనే మే కణ్ఠలగ్నాపి త్వం-గతే బద్ధస్య కథమపి గమనం న సంభవే దితిభావః, నిద్రాం గత్వా, కిమపి=కేన వా నిమిత్తే నేత్యర్థ, సస్వరం=సశబ్దమ్-ఉచ్చైరిత్యర్థః రుదతీసతీ విప్ర బుద్ధా - అనీ రితి శేషః; అసకృత్ = బహుశః, పృచ్ఛతః - రోదనహేతు మితి శేషః, మే = మమ, 'హే కితవ త్వం కామపి రమయ న్నయాస్వప్నే దృష్ట' ఇతి త్వయా సాన్తర్హాసం యథా తథా కథితం చేతి, త్వద్భర్తా భూయ శ్చాహేతి యోజనా.

మేఘుఁడు వంచించుచున్నాఁ డేమో యని యక్షి శంకింపకుండుటకై యత్కుఁ డు గూఢమైనగుర్తును చెప్పచున్నాఁడు:—

(హే అబలే = ఓ యబలా), భూయ శ్చ=ఇంకను మరల, ఆహ = నీప్రి యుఁడు నాగుండ చెప్పచున్నాఁడు, (ఇంతవఱకు మేఘునిమాట, నాఁబోవునది యక్షునివాక్యము), పురా = పూర్వము, శయనే = శయ్యయందు, మే = నా

యొక్క, కణ్ణలగ్నా అపి - కణ్ణ = మెడయందు - లగ్నా అపి = తగిలియున్న దానపు అయినను, (తనమెడకు అంటుకొని యున్న సమయమందేతాను అన్యత్ర పోవుట యసంభవమని భావము), నిద్రామ్ = నిద్రను, గత్వా = పొంది, కిమపి = ఏనిమి త్తముచేతనో, సస్వరమ్ = శబ్దముతో (బిగ్గరగా), రుదతీ = విద్యు చు, విప్రబుద్ధా = మేలుకొన్న దానపు అయి, అసకృత్ = పలుమాఱు, పృచ్ఛతః = అడుగుచున్న, మే = నాకు (హే) కితవ = (ఓయి) మోసగాఁడా, త్వమ్ = నీవు, కామపి = ఎవతెనో, రమయన్ = క్రీడింపఁజేయుచు, మయా = నాచేత, స్వప్నే = కలలో, దృష్టః = చూడఁబడితివి, ఇతి = అని, త్వయా = నీచేత, సాన్తర్వాసమ్ = లోలోపలి నపువ్వుతోఁగూడ, కథితం చ = చెప్పఁబడినది, (అని నీకు రుచెప్పినాఁడు అని యోజన).

తా. — మేఘుఁడు వంశించుచున్నాఁడేమో అని యఱి శంకింపకుండు నట్లు యత్నుఁడు తనకును ఆమెకును మాత్రమే తెలిసిన తమరహస్యవృత్తాంతము సెకదానిని మేఘముఖమున చెప్పచున్నాఁడు. అది ఏమనినః — పూర్వ మొకప్పుడు ఒకరాత్రి యక్షభామ యత్నునికంఠమును కౌగిలించుకొనియే నిద్రించి యొకకల గనినది, అందులో అతఁడు మఱియొక కామినితో క్రీడించినట్లు చూచి బిగ్గరగా విద్యుచు మేలుకొనినది, అతఁడును మేల్కొని యేమి యిది యని పలు మాఱు అడుగఁగా ఆమె లోలోపల నపువ్వుచు ‘ఓయి మోసగాఁడా, నీవు మఱియొక కాంతతో క్రీడించుచు నాకు కలలో అగపడితివి’ అని చెప్పిన దనుట.

ప. — ‘భూయ శ్చాహ’ - కడమ యన్ని విషయములనుండియు వేలుచేసి ఈ వృత్తాంతమును చెప్పట ఇది సందేశమందు నమ్మకము కలిగించునదగుటచే అత్యంత ప్రధానము గావున. ‘స్వప్నే’ - అట్టిస్వప్నము ఆమెకు వచ్చుటకు కారణము లేకు నఁగా - ఇతఁడు సర్వకామినులకును అభిలషణీయములైన సౌందర్యాదిగుణములు గలవాఁడగుటయు, అందుచే బహుకామినులు ఇతనిని కామించుచుండుటయు, ఇతఁడు తనకత్యంతప్రియుఁడగుటచే ఎప్పుడెవతెయొక్క వలలోఁ బడునో యని తా నెప్పు డును భయపడుచుండుటయు. ‘రుదతీ’ - రోదనము ఈర్ష్యాతిశయమును అనురాగా తిశయమును తెలుపుచున్నది. ‘కితవ’ - కలలో తప్పచేసినందులకే అతనిని మోసగాఁ డనుచున్నది, అందువలన తనకలలో నయినను అతఁడన్యకామినిం దలంచుట అత నితప్పగా ఆమె తనన్నే హాతిశయముచేత నీకట్టిచింతలు లేనియెడల నా కిట్టిస్వప్న మేల కలుగును’ అని యతనియందు వాస్తవము కాకపోయినను శంకను ఆహోహిదా కొని అట్లు సంబోధించినది; ఇది ఆమెయొక్క రాగాతిశయమును తెలుపుచున్నది. ‘సాన్తర్వాసమ్’ - కితవుఁడు కాఁడనియు, కల అబద్ధమనియు సంతోషమును, తన

భయమే తనకు ఆరీతికలను తెచ్చినదని లజ్జను, అంతర్హాసము తెలుపుచున్నది. 'అసక్యత్' - పలుమాఱు అడిగినదాక చెప్పకపోవుట లజ్జను తెలుపుచున్నది. 'కామపి' - ఆకలలో అగణదినరమణి తా నెఱిగినదిగాక ఎవతెయో అగుట వాస్తవముగా అతఁ డెవతెనుగాని కామించియుండు లేదనియు ఆమెకు కేవలప్రేమాతిశయజన్యమయిన భయముచేత అట్టికల వచ్చినదనియు సూచించుచున్నది. ఈరహస్యమును చెప్పిపంపుటచేత యఁజొంగనకు నిరంతరము తన్నే తనవృత్తాంతములనే యఁడుచింతించుచున్నాడని గొప్ప సమాశ్వాసము కలుగును.

ఏతస్మా న్నాం కుశలిన మభిజ్ఞానదానా ద్విదిత్వా
మా కాలీనా దసితనయనే మ య్యవిశ్వాసినీ భూః
న్నేహ నాహుః కిమపి విరహే ధ్వంసిన స్తే త్వభోగా
దిష్టే వస్తు న్యుపచితరసాః ప్రేమరాశీభవన్తి.

52.

ఏతస్మా దితి. - ఏతస్మాత్ = పూర్వోక్తాత్, అభిజ్ఞాయతేననే త్యభిజ్ఞానం (లక్షణం) తస్య దానాత్ (ప్రాపణాత్), మాం, కుశలినం = క్షేమవస్తం, విదిత్వా = జ్ఞాత్వా, హే అసితనయనే, కులే (జనసమూహే) భవాత్ - కాలీనాత్ = లోకప్రవాదాత్ - ఏతావతా కాలేన పరాగు ర్నోచే దాగమిష్య తీతి జనప్రవాదా దిత్యర్థః + 'స్యా త్కాలీనం లోకవాదే యద్ధే పశ్యహిపక్షీణామ్' ఇత్యమరః, మయి విషయే, అవిశ్వాసినీ = మరణశక్తిన్, మా భూః = న భవ * భవతే ద్భుజ్ * 'న మాజ్యోగే' ఇ త్యదాగమప్రతిషేధః; న చ దీర్ఘ కాలవిప్రకర్షా త్వార్థ స్నేహనివృత్తి రాశజ్యే త్యాహ స్నేహనితి. - కిమపి = కింవా నిమిత్తం న విద్మ ఇతి శేషః, స్నేహాః = ప్రీతిః, విరహేనతి = అస్యోన్యవిప్రకర్షేనతి, ధ్వంసినః = వినశ్వరాః, ఆహుః, త త్తథా న భవతి త్యభిప్రాయః, కింతు, తే = స్నేహాః, అభోగాత్ = విరహే భోగాభావా ద్దేహోః * ప్రసవ్యప్రతిషేధేన న ఇహాస ఇష్యతే, ఇష్టే వస్తుని విషయే, ఉపచితో రసః (స్వాదో) యేషు తే ఉపచితరసాః సన్తః = ప్రవృద్ధతృష్టా ఇత్యర్థః + 'రసో గన్ధ రసే స్వాదే తిక్తాదౌ విషరాగయోః' ఇతివిశ్వః, ప్రేమరాశీభవన్తి = వియోగాస హిష్టుత్వ మాపద్యత ఇత్యర్థః. స్నేహప్రేష్టా రవస్థాభేదా ద్భేదః - తదుక్తమ్

† ఆలోక నాభిలాషా | రాగస్నేహకౌ తతః ప్రేమా

రతిశృంగారా యోగే | వియోగతో విప్రలమ్భ శ్చ' ఇతి;
తదేవ శ్శుటికృతం రసాకరే.

† 'ప్రేమా దిదృక్ష రమ్యేషు తచ్చిన్తా త్వభిలాషకః

రాగ ప్రత్యక్షబుద్ధిః స్యా త్స్నేహా ప్రత్యక్షయక్రియా;

తద్వియోగాసహం ప్రేమ రతి స్తత్సహవర్తనమ్

శృంగార స్తత్సమక్రీడా సంభోగః సప్తధా క్రమాత్' ఇతి.

ఏతస్మాత్ = పూర్వోక్తమైన, శృంగారదానాత్ = అశృంగార = గుర్తుయొక్క-
దానాత్ = ఇచ్చుటవలన (తెలియఁజేసినయీగుర్తువలన), మామ్ = నన్ను, కుశ-
లినమ్ = డేమముగలవానినిగా, విదిత్వా = తెలిసికొని, అనీతనయనే = నల్లకన్నుల
దానా, కాలీనాత్ = లోకవాదమువలన, మయి = నావిషయమై, అవిశ్వాసినీ =
మరణశంకగలదానపు, మానూః = కామము, కిమపి = కారణమెఱుఁగముగాని,
స్నేహః = ప్రీతులను, విరహేనతి = ఎడఁచా పుగలిగినప్పుడు, ధ్వంసినః = నశించు
వానినిగా, ఆహూః = చెప్పుదురు, (అయినను), తే = ఆస్నేహములు, అభోగ్యా
= అనుభవములేని హేతువువలన, ఇష్టే వస్తుని = ఇష్టమయిన వస్తువువిషయమై,
ఉపచితరసాః — ఉపచిత = వృద్ధిపొందిన - రసాః = రుచికలవై, ప్రేమరాశీభవన్తి =
ప్రేమరాసులగును (వియోగమును సహింపలేనిదశను పొందును అని యర్థము).

తా. — నా పంపిన యీగుర్తుచేత నేను డేమముగా నున్నానని తెలిసికొను
ము. నేను మృతినొందితి నని లోకులమాటలవలన తలంపకుము. స్నేహములు విరహ
మందు నశించునని చెప్పుదురుగాని ఆమాట సరిగాదు, మఱియేమనిన అనుభవము
నిలిచిపోయిన హేతువుచేత ఆస్నేహములు ఇష్టవస్తువువిషయమై అత్యంతాస్వాదనీ
యములై వియోగమును భరింపఁజాలని వగును.

ప. — 'కుశలినమ్' — నేను కుశలినని యెఱింగిన నీవు జీవించియుండు వని నా
కుశలమును నీకు తెలిపితిని, అట్లే నీవు కుశలముగా నున్న నేను జీవించునుగావున
నీవు జీవించియుండవలసినది. 'కాలీనాత్' — ఇదే సమయ మని మనమీద కిట్టనివారు
కున కపాయము గలిగించుటకై నేను మృతినొందితి నని ప్రకటించురు, అట్టి లోక
వాదములను నమ్మవలదు. 'ఏతస్మాత్' — నేను పంపిన రహస్యమయిన యశృంగారము
వలన ఆలోకవాద మబద్ధమని యెఱుంగుదువు. 'స్నేహః' — నశించిపోవునవి విశేష
స్నేహములు గావు సామాన్యస్నేహములే యని బహువచనస్వరసము.

ఆశ్వా సైవం ప్రథమవిరహోదగ్రశోకాం సఖీం తే

శైలా దాశు త్రినయనవృషోత్థాతకూటాన్నివృత్తః

సాభిజ్ఞానం ప్రహితకుశలై స్తద్వచోభి మా మాపి

ప్రాతఃకున్దప్రసవశిథిలం జీవితం ధారయేథాః.

53.

ఇత్థం స్వకుశలం సంవిశ్య ఇదానీం తత్కుశలసందేశానయనం యాచతే -
శ్వాసైతి. — ప్రథమవిరహేణ - ఉదగ్రశోకాం = తీవ్రదుఃఖాం, తేసభీమ్, ఏవం

= పూర్వోక్తరీత్యా, ఆశ్వాశ్య = ఉపజీవ్య, త్రినయనశ్య వృషేణ (వృషభేణ) - ఉత్థాతాః = అవదారితాః - కూటాః = శిఖరాణి - యశ్య తస్మాత్ + 'కూటోఽస్త్రీ' శిఖరం శృంగమ్' ఇత్యమరః, శైలాత్ = శైలాసాత్, ఆశు, నివృత్తః సకా = ప్రత్యావృత్తః సకా, సాభిజ్ఞానం = సలక్షణం యథా తథా, ప్రహితం = ప్రేషితం - కుశలంయేషుతైః తస్యాః = త్వత్సఖ్యాః - వచోభిః, మమాపి, ప్రాతఃకున్దప్రసవమివ - శిథిలం = దుర్బలం, జీవితం, ధారయేథాః = స్థాపయ * ప్రార్థనాయాం లిజ్.

ఆమెయొక్క కుశలవార్తను తనకు తెమ్మని మేఘుని యక్షుఁడు ప్రార్థించు చున్నాఁడు:—

ప్రథ...శోకామ్—ప్రథమ = మొదటి-విరహ. = వియోగముచేత - ఉదగ్ర = తీవ్రమయిన - శోకామ్ = దుఃఖముగలదైన, తేసఖీమ్ = నీచెలిని, ఏవమ్ = పూర్వోక్తప్రకారముగా, ఆశ్వాశ్య = ఊరడించి, త్రిన...కూటాత్—త్రినయన = మూఁడుకన్నులవానియొక్క - అనఁగా శివునియొక్క - వృష = వాహనమైన ముద్దుచేత - ఉత్థాత = కోరాడఁబడిన - కూటాత్ = శిఖరములుగలదైన, శైలాత్ = కొండనుండి, అనఁగా శైలాసమునుండి, ఆశు = శీఘ్రముగా, నివృత్తః సకా = మరలినవాఁడవై, సాభిజ్ఞానం = గుర్తుతోఁగూడ, ప్రహితకుశలైః—ప్రహిత = పంపఁబడిన - కుశలైః = ఔమవార్తగలవైన, తద్వచోభిః = ఆప్రియతమయొక్క మాటలచేతను, ప్రాతః...థిలమ్ — ప్రాతః = ప్రాతఃకాలమందలి - కున్దప్రసవ = మల్లపువ్వువలె - శిథిలమ్ = దుర్బలమైన, మమ జీవిత మపి = నాప్రాణమును గూడ, ధారయేథాః = నిలుపుము.

తా.—తోలివియోగముచేత నత్యంతశోకాతురయైన నాకాంతను పైఁజెప్పిన శీతిని బోధించి శైలాసమునుండి శీఘ్రముగా మరలి గుర్తుతోఁగూడ నాప్రియ చెప్పవార్తను నాకందించి నాప్రాణమును కాపాడుము.

ప.—'త్రినయనవృష'—శైలాసముయొక్క మహిమాతిశయవర్ణనము. శివునకు అతనియొద్దనకును పండనంబాచరింపుమనియు, సామాన్యవృషభములకు అచట ప్రవేశము లేదనియు, భావము. 'ఉత్థాతకూట'—అని వర్షాకాలమందలివృషభస్వభావము వర్ణింపఁబడినది. శివునియొద్ద శిఖరములను కోరాడుచుండుటను చూచుట మనోహరముగా నుండుననియు, అయినను అట్టివి నొందమును నూచుచు అచట కాలహరణమునేయక నాప్రాణములను నిలుపుటకై, 'ఆశు'—త్వరగా రావలసినదనియు, 'సఖీం తే' సామూలమున నాకాంతయు నీకు చెలియయినది గనుక ఆనా ప్రేయసిప్రాణములను నీవు రక్షింపవలసినయక్కఱ నీకుఁ గలదనియు, 'సాభిజ్ఞానమ్'—న న్నా దార్పుటకు చిహ్నము లేవలయుననియు, 'ప్రహిత'—నీవు దురులవలన నెఱిగి

తెచ్చుకుశలవార్తను నేనుకోరను అనాప్రియ స్వయముగా నీచేత చెప్పివంపెడుమాట నే ఇక్కడనాకు ఒప్పగించు మనియు, 'శిథిలమ్'—అట్టివార్త లేక నాప్రాణ మిప్పుడు పోనున్న దనియు, 'అపి'—ప్రియాప్రాణమును రక్షించునట్లే 'మమ జీవితం ధార యేథాః'—నాప్రాణమునుకూడ రక్షించు మనియు, 'ప్రాతఃకున్దప్రసవశిథిలమ్'—ప్రాతఃకాలపుమల్లెమొగ్గ గుంపుగా ఊడిపోవును - గాలికే రాలును - గాన అసా దృశ్యము చెప్పటచేత తనబ్రదుకు కడు సందేహములో నున్నదనియు, భావము.

కచ్చి త్సైమ్య వ్యవసిత మిదం బద్ధకృత్యం త్వయా మే
ప్రత్యాదేశా న్నఖిలు భవతో ధీరతాం కల్పయామి
నిశ్శబ్దోఽపి ప్రదిశసి జలం యాచిత శ్చాతకేభ్యః
ప్రత్యుక్తం హి ప్రణయిషు సతా మీప్సితార్థక్రియైవ. 54.

కచ్చిదితి.—హేసౌమ్య = సాహో, ఇదం మే, బద్ధకృత్యం = బద్ధకార్యమ్
* దేవదత్తస్య గురుకుల మితివ త్రప్యోగః, వ్యవసితం కచ్చిత్ = కరిష్యామితి
నిశ్చితం కిం + 'కచ్చి త్కామప్రవేదనే' ఇత్యమరః = అభిప్రాయజ్ఞాపనం కామప్ర
వేదనమ్; న చ తే తూష్టిమాభవా దనన్యకారం శక్యే యత సై న ఏ వోచిత ఇ
త్యాహ.—ప్రత్యాదేశాత్ = కరిష్యామి ఇతి ప్రతివచనాత్ + 'ఉక్తిరాభాషణం
వాక్య మాదేశో వచనం వచః' ఇతి శబ్దార్థవే, భవతః = తవ, ధీరతాం = గమ్భీ
రత్వం, న కల్పయామి = న సమర్థయే-ఖిలు, తర్హి కథ మన్యకారజ్ఞానం తత్రాహ—
యాచితఃసత్, నిశ్శబ్దోఽపి = నిర్గుణతోపి - అప్రతిజ్ఞానానామైవీత్యన్యత్ర, చాత
కేభ్యో జలం, ప్రదిశసి=దదాసి; యుక్తం చైతత్, ప్రణయిషు=యాచకేషు విషయే,
మీప్సితార్థక్రియైవ = అపేక్షితార్థసంపాదనమేవ, ప్రత్యుక్తం = ప్రతివచనమ్, క్రియా
కేవల ముత్తర మిత్యర్థః

† గర్జతి శరది న వర్షతి । వర్షతి వర్షాను నిఃస్వనా మేఘః,
నీచో వదతి న కురుతే । న వదతి సుజనః కరోత్యేవ.' ఇతి భావః.

తనప్రార్థనను మేఘుఁడంగీకరించె నని ప్రశ్న పూర్వకముగా యత్తుఁడు
కల్పించుచున్నాఁడు.—

హేసౌమ్య = ఓయిసాధూ, త్వయా = నీచేత, ఇదమ్ = ఈ, మే = నా
యొక్క, బద్ధకృత్యమ్ = బంధకార్యము, వ్యవసితం కచ్చిత్ = పూనుకొనఁబడి
నదా? నీవు బదులు పలుకకుండుటచేత అనంగీకారమును శంకింపను - ఏలయనఁగా
బదులుపలుకకుండుటయే నీకు స్వభావమై యున్నది. అనిచెప్పచున్నాఁడు:—ప్రత్యా

దేశాత్ = చేనెద నని మాట యిచ్చుటచేత, భవతః = నీయొక్క, ధీరతామ్ = గాంభీర్యమును, న కల్పయామి ఖలు = సాధింపనుగదా, బదులుచెప్పట నీగాంభీర్యము నకు లోపము తెచ్చును; అటుయిన అంగీకార మెట్లు తెలియు ననిన:—యాచితః సత్ = వేడుకోఁబడినవాడవై, నిశ్శబ్దోఽపి = ఉఱుమకయే-వాగ్దానము చేయకయే, చాతకేభ్యః = వానకోయిలలకు, జలమ్ = నీటిని, ప్రదిశసి = ఇచ్చుచున్నావు; ఇది యుక్తమే అని చెప్పచున్నాఁడు:—సతామ్ = సజ్జనులకు, ప్రణయిషు = యాచ కులవిషయమందు, ఈప్సి...యైవ—ఈప్సిత = కోరఁబడిన-అర్థ = ప్రయోజనము యొక్క - క్రియైవ = చేయుటయే, ప్రత్యుక్తం హి = బదులుమాట గదా.

తా.—ఓయి సాధూ, నాకొఱకు ఈబంధుకార్యమును నీవంగీకరించితి వని తలంచెదను. నీవు బదులుమాట చెప్పకుండుట అనంగీకారసూచకము గాదు; మఱి యేమనిన, అది నీస్వభావము. బదులుమాట చెప్పట నీగాంభీర్యమునకు లోపము. (ఉఱుమకయే) వాగ్దానములు పలుకకయే నీవు నిన్ను యాచించు చాతకములకు జల ము నిచ్చుచున్నావు, నావిషయమందును అట్లే చేనెదవు; విలయనిన సత్పురుషులు యాచకులకార్యమును చేయుదురుగాని చేనెద మని పలుకరు.

ప.—‘బన్ధుకృత్యమ్’—ఈయపకారము సామాన్యము గాదు. ఇంతగొప్ప యపకారమును ఆ ప్తబంధువే గాని చేయఁడు. కావున దీనిని చేయుటచేత మేఘుఁ డు యత్నునికి ఆ ప్తబంధు వాయె ననియు, ‘సతామ్’—అనుటచే మేఘుఁడు సజ్జనుఁ డనియు, సజ్జనుఁడుగాన లోకై కకుటుంబుఁ డనియు, భావము.

ఏత త్కృత్వా ప్రియ మనుచితం ప్రాథనా దాత్మ నో మే
సౌహృదా ద్వా విధుర ఇతి వా మ య్యను క్రోశబుద్ధ్యా
ఇష్టా ద్దేశా న్జలద విచర ప్రావృషా సంభృతశ్రీ
మాభూ దేవం క్షణమపిచ తే విద్యుతా విప్రయోగః. 55.

సంప్రతి స్వావరాధసమాధానపూర్వకం స్వకార్య స్వావశ్యకరణం ప్రార్థ యమానా మేఘం విస్మయతి ఏతదీతి.—హేజలద, సౌహృదాత్ = సుహృద్భావా - ద్వా. * ‘హృద్భగనీష్ఠన్తే పూర్వవదస్య చ’ ఇ త్యుభయపదవృద్ధిః, విధురః = వి యుక్తః, ఇతి = హేతోః + ‘విధురం తు ప్రవిశ్లేషే’ ఇత్యమరః, మయి విషయే, అనుక్రోశబుద్ధ్యా = కరుణాబుద్ధ్యా - వా, ఆత్మనః = తవ, అనుచితమ్ = అనను రూపమపి, మే = మమ, ఏతత్, ప్రియం = సందేశహరణం, ప్రార్థనాత్ కృత్వా, ప్రా వృషా = వర్షాభిః + ‘స్త్రీయాం ప్రావృష్ స్త్రీయాం భూమ్నివర్షాః’ ఇత్యమరః,

సంభృతశ్రీః = ఉపచితశోభఃసన్, ఇష్టాన్ = స్వాభిలషితాన్, దేశా నివచర, యథే
ష్టదేశేషు విహరేత్సర్థం * 'దేశ కా లాధ్వ గ నవ్యాః కర్త సంజ్ఞా హ్యకర్తణామ్'
ఇతి వచనాత్కర్తృత్వమ్, ఏవం = మద్వత్, క్షణమపి = స్వల్పకాలమపి, తే = తవ,
విద్యుతా - కళత్రే జేతి శేష, విప్రయోగః = విరహః, మాభూత్ = మాన్తు * 'మాజి
లుజ్' ఇత్యాశిషిలుజ్, † 'అన్తే కావ్యస్య నిత్యత్వా త్కుర్యా దాశిష ముత్తమామ్.
సర్వత్ర వ్యాప్తయే విద్యా న్నాయకేచ్ఛానురూపిణీమ్' ఇతి సారస్వతాలంకారదర్శ
నాత్కావ్యాన్తే నాయకేచ్ఛానురూపాయ మాశీర్వాదః ప్రయుక్త ఇ త్యనుసంధే
యమ్.

యత్కుఁదు త నిచ్చినశ్రమకు మన్నించుమని వేఁడుచు తనకార్యమును
అవశ్యము చేయుమని ప్రార్థించుచు మేఘుని పంపుచున్నాఁడు:—

హేజలద = ఓయి మేఘుఁడా, నాయందు, సాహార్దా ద్వా = నేహము
చేతఁ గాని, విధుర ఇతి వా = విరహినను హేతువుచేతఁగాని, అనుక్రోశబుద్ధ్యా(వా)
= (నాపై) కనికరముగలమనస్సుచేతఁ (గాని), ఆత్మనః = నీకు, అనుచితమ్ = తగనటు
వంటిదై నను, మే = నాకు, వితత్ ప్రియమ్ = వార్తనుకొనిపోవుటయనెడియీప్రియమును,
ప్రార్థనాత్ = నా వేఁడుకోలువలన, కృత్వా = చేసి, ప్రావృషా = వర్షాకాలముచే, సం
భృతశ్రీః—సంభృత = వృద్ధిసెందిన-శ్రీః = శోభకలవాఁడవై, ఇష్టాన్ = ఇచ్చి
వచ్చినట్టి, దేశాన్ = దేశములను, విచర = తిరుగుము, ఏవమ్ = నావలె, క్షణ
మపి = క్షణకాలమయినను, తే = నీకు, విద్యుతా = (నీభార్య అయిన) మెఱపుఁ
దీఁగతో, విప్రయోగః = వియోగము, మాభూత్ = కలుగుకుండునుగాక.

తా.—ఓయి మేఘుఁడా, నాయందు నేహముచేతనూ, విరహినను హేతువు
చేతనూ, నాయందు కనికరముచేతనూ, నీబోఁటిగొప్పవానికి తగనట్టిసందేశహరణ
క్రియారూపమైన యీయుపకారమును నాకు చేసి ఆపుణ్యమువలన వర్షాలట్టిచే
నత్యంతము శోభిల్లుచు, నీకిష్టమైనదేశములు తిరుగుము. ఎప్పటికిని నాకుఁ గలిగినట్లు
నీకు నీభార్యయయిన మెఱపుఁదీఁగతో వియోగము కలుగకయుండునుగాక.

ప.—'జలధర' అనక 'జలద' యనుట ఉపకారశీలతా సూచకము, 'అను
చితమ్'—వార్తాహరణ మనునది ఎవరికైనను సామాన్యులకు చెప్పవలసినపని. మేఘుని
వంటిగొప్పవారికి చెప్పఁదగినదికాదు - అంత గొప్పవారు చేయనంగీకరించుఁ దియుఁ
గాదు. అనుచితమయినను చేయుటచేత మేఘునియొక్క సామర్థ్యపరోపకారిత్వాది
గుగుణాతిశయములు వెల్లడియగుచున్నవి. 'ప్రావృషా...మాభూ ద్విద్యుతా విప్ర
యోగః'.—వర్షాకాలములో ప్రాయశముగా మెఱుములు మెఱయుచుండుటయు

విమ్బుట అణగిపోవుటయు స్వాభావికము; అందు వర్షర్తువునందలివిద్యుత్సంగతిని ఈ పుణ్యమునకు ఫలముగా కల్పించి చెప్పినాడు. 'మఖాత్ విప్రయోగః'—మంగళార్థము. కావ్యాంతమున ఆశీర్వాచనము ప్రయోగింపబడినది. 'ప్రాప్యషా విద్యుతా'—స్త్రీలింగస్వారస్యముచే వానకారనెడియత్తగారిచే అలంకరింపబడినవాడై మెఱవనెడుభార్యను ఎడఁబాయక డేమముగా నుండు మని గుఱించుచున్నది. 'విప్రయోగః'—విప్రయోగముకంటె కీడు లేదనియు తనభావముకంటె మేలులేదనియు యక్షుఁడు స్వానుభవముచే తెలిసికొన్నాఁడు కావున, తనమహిమకారికి ఆకీడు లేకుండను ఆమెలు కలుగునట్లును ఆశీర్వాదించినాఁడు. మంగళార్థము కావ్యాంతమందు ఆశీర్వాదము.

తత్సందేశం జలధరవరో దివ్యవాచా చచక్షే

ప్రాణాం స్తస్యా జనహితరవో రక్షితుం యక్షవధ్వాః

ప్రాప్యోదంతం ప్రముదితమనాః సాపి తస్థా స్వభర్తుః

కేషాం న స్యా దభిమతఫలా ప్రార్థనా హ్యుత్తమానామ్. 56.

తదితి.—జలధరవరః = (పుష్కలావర్తకానాం వంశే జాతత్వాత్) జలధరాణాం వరః (శ్రేష్ఠః) మేఘః, తస్యాః యక్షవధ్వాః, ప్రాణాః = అనూః, రక్షితుం, జనాయ - హితః = ఇష్టః - శ్రోత్రయో ర్మధుర ఇతి యావత్ - రవః = ధ్వనిః - యస్య తథాభూతః సత్, తస్య = యక్షస్య - సందేశం = వాచికం పూర్వోక్తం + 'సందేశవా గ్వాచికం స్యాత్' ఇత్యమరః, దివ్యవాచా-దివి భవాః దివ్యాః దేవాః - తేషాం వాక్ తయా, చచక్షే = ఉక్తవాక్ * చక్షిజో లిప్, 'కామరూపం మఘానః' ఇతి పూర్వం యక్షేణై వోక్తత్వాత్ తదానీం మేఘః దేవాకారీభూత్వా తాదృగ్వాచా యక్షసందేశం యక్షవధ్వా ఉవాచేత్యర్థ, సా యక్షవధూ రపి స్వభర్తుః - ఉదంతం = కుశల స్యాగమనస్య చ వార్తాం, ప్రాప్య = శ్రుత్వేత్యర్థః, ప్రముదితమనాః = సంహృష్టచిత్తా సతీ, తస్థా = అతిష్ఠత్; తథా హి - ఉత్తమేషు కేషాం ప్రార్థనా అభిమతఫలా న స్యాత్ - ఉత్తమేషు పురుషేషు సర్వేషాం ప్రార్థనా అభిమతఫలా స్యా దే వేత్యర్థః. సామాన్యేన విశేషసమర్థన రూపోఽర్థాంతరన్యాసః.

జలధరవరః = పుష్కలావర్తకములవంశములో పుట్టినందున మేఘములలో శ్రేష్ఠుడయిన యాతఁడు, తస్యాః = ఆ, యక్షవధ్వాః = యక్షింగనయొక్క, ప్రాణాః = ప్రాణములను, రక్షితుమ్ = కాపి-దుటకు, జన...రవః సత్—జన = జనులకు - హిత = ఇష్టమైన (చెవికి మధురమైన) రవః సత్ - ధ్వనికలవాఁ

దై, తత్సందేశమ్—తత్ = ఆయత్తునియొక్క - సందేశమ్ = వాచికమును, దివ్య
వాచా—దివ్య = దేవతలయొక్క - వాచా - వాక్కుతో, చచత్తే = చెప్పెను.
సాపి = ఆయత్తువధువుకూడ, స్వభర్తుః = తనభర్తయొక్క, ఉదన్తమ్ = కుశల
ముయొక్కయు రాకయొక్కయు వార్తను, ప్రాప్య=పొంది (విని), ప్రముదితమనాః
సతీ—ప్రముదిత = మిగులసంతోషించిన-మనాఃసతీ = మనస్సుకలదై, తస్మా=ఉం
డెను. తథాహి = అట్లేకదా. ఉత్తమేషు = గొప్పవారియందు, కేషామ్ = ఎవరి
యొక్క, ప్రార్థనా = వేడికొలు, అభిమతఫలా—అభిమత = ఈప్రీతమే - ఫలా=
ఫలముగాఁగలది - అనఁగా - సఫలమైనది, నస్యాత్ = కాదు? ఉత్తములు ఎల్ల
వారిప్రార్థనలను సఫలముచేయుదు రని యర్థము.

తా.—పుష్కలావర్తకములనెడి యుత్తమమేఘములవంశమందు జన్మించిన
యామేఘశ్రేష్ఠుఁడు పూర్వోక్తమయిన యత్తునిసందేశమును ఆయత్తువధువుయొ
క్క ప్రాణములను రక్షించుటకై జనహితమైనధ్వనికలవాఁడై దేవరూపమును తాల్చి
దేవవాక్కుతో ఆమెకు చెప్పెను. ఆమెయు ఆవార్తవలన తనభర్త కుశలముగా ను
న్నాఁడు గదా యనియు, వచ్చునుగదా యనియు, తెలిసికొని సంతుష్టమానసయై
యుండెను. గొప్పవారిని ప్రార్థించినయెడల ఎవరికార్యమైనను నెఱవేఱక మానదు.

ప.—‘జలధరవరః’- వరుఁడు కావుననే ఉపకారము చేసినాఁడు. ‘దివ్యవా
చా’ - వట్టియుఱుమువలన అభిప్రాయము తెలియదుగాన దివ్యవాక్కున చెప్పెను.
‘ప్రాణాన్ రక్షీతుమ్’ - ఆసందేశమును అందింపకపోయిన యత్తువధువు ఆసమయ
ములో తప్పక మృతి పొందును. ‘జనహితరవః’ - జనమాత్రమునకే అతనిధ్వని ఇష్ట
ముగా నుండును, యత్యంగన కై ననొ మఱియు నిష్టముగా నుండును; అతని
రవము ఎల్లవారికిని ఇష్టముగావుననే దానిని విని కుజేరుఁడును వెంటనే శాపమును
మరలించెను.

శ్రుత్వా వార్తాం జలదకథితాం తాం ధనేశోఽపి సద్యః
శాప స్యాన్తం సదయహృదయః సన్నిధా యాస్తకోపః
సంయో జ్యేతౌ విగళితశుచౌ దంపతీ హృష్టచిత్తౌ
భోగా నిష్టా నభిమతసుఖాన్ ప్రాపయామాస భూయః. 57.

శ్రుత్వేతి.—ధనేశః = కుజేశోఽపి, జలదకథితాం - జల ముదకం సంతాప
సంతప్తాయ దదాతీతి జలదః - అనే నాస్య పరోపకారిత్వం సృష్టికృతం - జలదేన-
కథితామ్ = ఉక్తాం, తాం = తాదృశీం - సదై న్యా మితి యావత్, వార్తాం =

యక్షస్య వార్తాం, శ్రుత్వా, సద్యః = యక్షవార్తాశ్రవణశాల ఏవ, సదయహృ
దయః = దయాసహితచిత్తః, అతఏవ, అస్తకోపః = అక్షవిషయకరోషః
సత్, శాపస్య, అస్తప్ = అవసానం, సన్నిధాయ = సన్నిహితంకృత్వా - కఠిచి
ద్దినా న్నవశిష్టా న్య ప్యవిగణ య్యే త్యర్థః, విగళితశుచౌ = నివృత్తవ్యసనా, 'అత
ఏవ', హృష్టచిత్తౌ = సంతృప్తమానసౌ, ఏతౌ = పూర్వోక్తౌ, దంపతీ - జాయాచ
పతిశ్చ దంపతీ * జాయాశబ్దస్య జంభావో దంభావ శ్చ నిపాత్యతే, సంయోజ్య,
అభిమతసుఖాత్ - అభిమతం సుఖం యేషు తాత్, అతఏవ, ఇష్టాత్ = ఇచ్ఛావిష
యాభూతాత్, భోగాత్, భూయః = పునరపి పూర్వవత్, ప్రాపయామాస =
గమయామాస.

ఇతి శ్రీ పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ

మహామహాపాధ్యాయ కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితయా

సంజీవనీసమాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సమేతో

మహాకవి శ్రీకాళిదాసవిరచితే మేఘసందేశే మహాకావ్యే

ఉత్తరమేఘః సమాప్తః.

ధనేశోపి = కుబేరుడును, జలదకథితాత్ = మేఘునిచే చెప్పబడిన, తాం
వార్తాత్ = జాలిపుట్టించునట్టి యాయక్షసందేశమును, శ్రుత్వా = విని, సద్యః =
తత్క్షణమే, సదయహృదయఃసత్ = దయతోఁగూడుకొన్న చిత్తముగలవాఁడై, అందు
చేతనే, అస్తకోపఃసత్ - అస్త = తొలగింపఁబడిన - కోపఃసత్ = యక్షునిమీఁది
రోషముకలవాఁడై, శాపస్య = శాపమునకు, అస్తప్ = అవసానమును, సన్ని
ధాయ = దగ్గఱఁగాఁజేసి - (అప్పుడే శాపము తీర్చివేసి), విగళితశుచౌ - విగళిత =
జాతిపోయిన - శుచౌ = దుఃఖముగలవారైన, (అందుచేతనే,) హృష్టచిత్తౌ = సంతో
షించినమనస్సుకలవారైన, ఏతౌ = ఈభార్యపతులను, సంయోజ్య = కూర్చి,
అభిమతసుఖాత్ - అభిమత = వారికిష్టమైన - సుఖాత్ = సుఖములుగలవైన
(అనఁగా వారికిష్టమైన), భోగాత్ = భోగములను, భూయః = మరల మునుపటి
వలె, ప్రాపయామాస = పొందించెను.

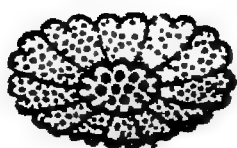
తా. — కుబేరుఁడుగూడ మేఘుఁడుచెప్పినయావార్తను విని జాలి పడి తత్క్ష
ణమే యక్షునికి శాపావసానము అనుగ్రహించెను. అట్లు ఆదంపతులను దుఃఖము
తీర్చి సంతృప్తులంజేసి మరలఁగూర్చి కుబేరుఁడు కాంతీతభోగములను మునుపటివ
లెనే వారికి కలుగఁజేసెను. అట్లు వారతనికరుణచే మరల తేమము పొందిరి.

ప. — 'జలద' అనుట పరోపకారిత్వమును సూచించుటకు. 'సంయోజ్య ప్రాపయామాస' - ఇంతప్రయోగములు చేయుటచే కుబేరండు కరుణించి తానే ప్రయత్నపూర్వముగా వారిని కూర్చి సంతృప్తులం జేసి యిష్టభోగముల నె సంగె నని యర్థము, వారే శాపావసానఫలముగా తామే గూడిభోగము లనుభవించి రనిగాదు. 'ఆపి' - ఉండించినప్రభువుకూడ కనికరించె ననుటచే ఇతరులకు ఎంతజాలి కలిగెనో చెప్పవలయునా యని యర్థము ఇచ్చటను 'ధనేశః' అని ప్రయోగమే గాని 'ధనదః' అని కాదు; ఉపకారి కనికరించుట యాశ్చర్యముకాదు, ధనమే ప్రధానముగా చూచుకొనువాడె కనికరించుట యాశ్చర్యము. 'భోగా నిష్ఠా నభిమ తసుఖాన్ ప్రాపయామాస భూయః' - అనుట కావ్యాంతమందు మిగుల మంగళశ్రుతిగా నున్నది. ఇందువలన కవి వ్యాఖ్యా త్రధ్యాపయిత్వ పరిత్రాడుల కెల్ల మంగళముద్దేశింపబడిన దని యెఱుంగునది.

ఆంధ్రవివరణముతోడి యుత్తరమేఘము

సమాప్తము.

—o—o—o—

హత్వా దితి భావః, చతుః = దృష్టిం, ఖేదాత్ = దుఃఖాత్, సలిలగురుభిః = అశ్రు
దుర్భరైః, పక్షుభిః ఛాదయన్తిమ్, అతఏవ, సాభే = దుర్దినే, అహ్ని = దివస్వే,
నప్రబుద్ధాం = మేఘావరణా దవికసితాం, నసుప్తామ్ = అహరి త్యముకుళితామ్
*ఉభయత్రాపి నశర్థస్య నశబ్దస్య సుపుపేతి సమాసః, స్థలకమలిసీ మివ స్థితామ్,
ఏతేన విషయద్వేషాభ్యాః షష్ఠీ దశా సూచితా.

జాలమార్గప్రవిష్టాః — జాల = కిటికీయొక్క - మార్గ = త్రోవగుండ-ప్రవిష్టాః
= (ఇంట) జొచ్చినవైన, అమృతశిరాః - అమృత = అమృతముచే - శిరాః
= చల్లనివైన, ఇన్ద్రాః = చంద్రునియొక్క, పాదాః (ప్రతి) = కిరణములను
(గూర్చి), పూర్వప్రీత్యా - పూర్వ = మునుపటి - ప్రీత్యా = నేహముచేత (మును
పటివలె ఆనందకరము లగు ననుభావముచేత), అఃముఖం (యథాతథా) = ఎదు
రుగా, గతమ్ - పోయినదియు, (యథాగతం) తథైవ = (ఎట్లు పోయినదో) అట్లే,
సన్నివృత్తమ్ = వెనుకకు మరలినదియు (ఆసమయమందు ఆచంద్రకిరణములు అతి
దుస్సహము లగుటచేత నని భావము), అయిన, చతుః = దృష్టిని, ఖేదాత్ = దుఃఖ
మువలన, సలిలగురుభిః - సలిల = అశ్రువులచేత - గురుభిః = దుర్భరములైన, పక్షుభిః
= ఔష్పలతో, ఛాదయన్తిమ్ = కప్పచున్న దానిని, (అందుచేతనే), సాభే = మేఘ
చ్ఛన్నమయిన, అహ్ని = దినమందు, నప్రబుద్ధామ్ = (మేఘావరణముచే) వికసింపనిది
యు, నసుప్తామ్ = (పగలగుటచేత) ముకుళింపనిదియు, అయిన, స్థలకమలిసీ (మివ)
స్థితామ్ = నేలతామరతీఁగవలె (నుండుదానిని) (చూడుము అని 27-తో నన్వయ
ము), ఈవర్ణనచేత విషయ ద్వేష మనెడు నాఱవమదనావస్థ సూచింపఁబడినది.

తా. — కిటికీగుండ చంద్రకిరణములు ఇంటిలోనికి ప్రసరించును. చంద్రకిరణ
ములు అమృతముచేత చల్లనివిగదా. అవి పూర్వము చల్లగా ఆనందకరముగా
నుండినందున ఆప్రీతిచేత నాప్రేయసిదృష్టి యిప్పుడు వాని కెదురుపోవును. అయినను,
ఇతరులకు చల్లని వైనను చంద్రకిరణములు విరళములను దహించును గావున ఇప్పు
డవి ఆవిరహిణిదృష్టిని దహింపసాగును. అంత నాయబల వానిని చూచుట మానును.
అవి కలిగించినపిడచే కన్నులనిండ బాష్పములు గ్రమ్ముకొనును. అట్టిబాష్ప పూరిత
ములయిన ఔష్పలతో కన్నులు సగము మూతపడి నారమణి మబ్బుగ్రమ్మిన పగటి
యందు — వర్ష బిందువులు గ్రమ్మి - పగలగుటచేత చక్కఁగా ముకుళింపక - మబ్బుగ్రమ్మి
యుండుటచే పూర్ణముగా వికసిల్లక - యుండు పుష్పములతోడి నేలతామరతీఁగవలె
నుండును.

ప. — 'రక్షి' - ఇత్యాదిపదములు ప్రయోగింపక, 'పాదాః' అనుట వచ్చు
చున్న చంద్రునియదుగులు అగపడఁగానే ఆమెదృష్టి ప్రీతిపూర్వకముగా ఎదురువో

శ్రీను-చంద్రుడే వచ్చిన ఎంతప్రీతితోఁ జూచునో యని చంద్రునియాగమనమును
జూచించుటకు. 'అమృతశిరాః' అవి అమృతముచే చల్లని వగుట దృష్టి వాని
కెదురువోవుటకు హేతువు. తన్ను చల్లఁబఱుచునుగదా యనునాసచేత ఎదురువోవు
నని భావము. 'జాలమార్గ' - యక్ష కాంత యక్షునితోఁగూడ పూర్వము మేడమీఁ
దను ఇతరస్థలములయందును వెన్నెలసీకారులు చేసినట్లు ఇప్పుడు అతని నేడఁబాసిన
సమయములలో విహరింపదు. విరహిణులు చంద్రికాచంక్రమణాదులు సలుపనండులకు
కవిసమ్మతి:—

‘సప్రాణా చే జ్ఞనకతనయా’ కి న్నతిష్ఠేత మహ్యం ?

హింనై) సు త్వై ర్న ఖలు నిహతా, ర క్తనీక్తా న పృథ్వీ,

గోదావర్యాః పులిసవిహృతిం రామశూన్యా న కుర్యాత్,

య క్తం న క్తంచరకబళనైః సర్వథా సంస్థితా సా.’ భోజచంపుపు.

ఆమెకు కాంతునితో పూర్వ మనుభూతము లయినరమణీయప్రదేశములను
విరహమందుఁ జూచిన శోకము కలుగును. అందులకు - సీతాదేవిని త్యజించి శ్రీరా
ములు శంబూకవధార్థము దండకావనమునకుఁ బోయి పంచవటీదర్శనముచే నను
భవించినదుఃఖము నిదర్శనము:—

రామః:—అనేన పశ్చివటీదర్శననేన—

అ న్త ర్లీనస్య దుఃఖాగ్నే ర ద్యోద్ధామం జ్వలిష్యతః

ఉత్పిడఇవ భూమస్య మోహం ప్రా గావృణోతి మామ్. ఉ. రా. చ.

చంద్రకిరణాదులు విరహులకు తాపకరము లగుట యత్యంతప్రసిద్ధము. వెన్నెల
సీకారి యేఁగిన హేతువుచే ఇప్పుడు యత్యంగన ఇంటిలోపలనే ఉండును గావునను,
కిటికీలు మొదలయిన ద్వారములనే చంద్ర తత్కిరణ దర్శనము గలుగవలయునుగావు
నను, గవాక్షమార్గము చెప్పఁబడినది. ‘పాదాః సన్నివృత్తమ్’ - అనుటచే కిరణము
లకే అడుగులకే బడలినది, సాక్షాచ్ఛంద్రుని కేని ఎంత యలయునో యనియు,
చంద్రు నైన చూడనే చాందనియు, భావము. ‘గతమ్ సన్నివృత్తమ్’ - అని చక్షు
స్సునకే విశేషణములు చేయుటయందు స్వారస్య మేమనఁగా ఆమెయొక్కప్రేరణ
లేకయే అలవాటుప్రకారము దృష్టి ఎదురువోయినది, కిరణములు వేఁపఁగా మరలి
నది అని. ‘ఛాదయన్తిమ్’-అని యక్షగుండరికి విశేషణము చేయుటయందు లోక
ములో తల్లికడనుండి శిశువు తల్లికి తెలియక ప్రోయిలోనినిప్పకడకు వడివడి పోయి
చేత పట్టి కాలి ఏడ్చుచు మరలఁగా దానిని ఆతల్లి బాష్పపూరితపక్ష్యయై పొదివి
యెత్తి తనయక్కునం జేర్చి బాహువులతోఁగప్పి యోదార్చుకొనురీతి నని భావము.
‘బాష్ప’ అనక ‘సలిల’ (గురుభిః పక్ష్యభిః) అనుటచే చంద్రకిరణము తాకినచక్షుస్సు

నకు నివృత్తాకేన శిశువునకుం బోలె మంటను చల్లార్చు కప్పడములతో నుపచారము చేసినట్లుగా ననియి, వభిప్రాయము, ఆమె నీటను గాక నేలను ఉన్నదిగాన స్థలకమలినితోఁ బోల్పబడినది.

నిశ్వాసే నాధరకిసలయక్లేశినా విక్షేపస్త్రీ
శుద్ధస్నానా త్పరుష మలకం నూన మాగణ్డలమ్బమ్
మత్సంభోగః కథ ముపనమే త్వప్నజోఽపీతి నిద్రా
మాకాజ్ఞస్త్రీం నయనసలిలోత్పిడరుద్ధావకాశామ్.

30.

నిశ్వాసేతి.—శుద్ధస్నానాత్ = తైలాదిరహితస్నానాత్, పరుషం = కఠిన స్పర్శం, నూనం = నిశ్చయేన, ఆగణ్డలమ్బమ్ * శుశ్చుపేతి సమాసః, అలకం = చూర్ణకు న్తలాక-జాతా వేకవచనమ్, అధరకిసలయం క్లేశయతి క్లిష్ణాతీతి వా తేన తథోక్తేన-ఉష్ణే నేత్యర్థః * క్లిశ్యతే ర్జ్యనాత్ క్లిష్ణాతే రణ్యనా ద్వా తాచ్ఛిలికో జినిః, నిశ్వాసేన, విక్షేపస్త్రీం = చాలయస్త్రీం, తథా, త్వప్నజోఽపి = స్వప్నా వస్థాజన్మ్యాఽపి - సామత్సంభోగాసంభవా దితి భావః, మత్సంభోగః, కథం = కేన ప్రకారేణ, ఉపనమేత్ = ఆగచ్ఛేత్ - ఇత్యాశయే నేతి శేషః + ఇతి నై వోక్తా ర్థత్వా దప్రయోగః ప్రయోగేవా నపానరుక్త్య మిత్యాలంకారికాః * ప్రార్థనా యాం లిజ్, నయనసలిలోత్పిడేన = అశ్రుప్రవృత్త్యా - రుద్ధావకాశామ్ = ఆక్రా వ్తస్థానామ్ - దుర్లభా మిత్యర్థః, నిద్రా మాకాజ్ఞస్త్రీమ్, స్వప్న హేతుత్వా దితి భావః. అ త్రాశ్రువిసర్జనేన లజ్జాత్యాగో వ్యభ్యతే.

నూనమ్ = నిశ్చయముగా, శుద్ధస్నానాత్ - శుద్ధ = గంధతైలాదిరహితమైన- స్నానాత్ = స్నానముచేత, పరుషమ్ = గఠుకయిన, ఆగణ్డ = చెక్కిలిపా దుగునను లమ్బమ్ = వ్రేలుచున్న, అలకమ్ = ముంగురులను (జాత్యేకవచనము), అధరకిసలయక్లేశినా - అధరకిసలయ = చిగురువంటిదైనయధరోష్ఠమును-క్లేశినా = పీడించునదైన-వేడిదైన అనియర్థము, నిశ్వాసేన = నిట్టూర్పుచే, విక్షేపస్త్రీమ్ = దోచుచున్న దానిని, (ఇంక నెట్లున్న దానిని?) స్వప్నజః అపి = కలయందుఁ గలుగు నది అయినను-సామత్సంభోగము కలుగకపోయినను అని భావము, మత్సంభోగః = నాసంగము, కథమ్ = ఎట్లైనను, ఉపనమేత్ = కలుగునా, ఇతి = అనేడియా శచేత, నయ...కాశామ్ - నయన = కన్నులయొక్క - సలిల = నీటియొక్క - ఉత్పిడ = ప్రసరణముచేత, రుద్ధ = ఆక్రమింపబడిన - అవకాశామ్ = చోటుగల దైన (కాశము బిడ్డతిట్లగుండుటచేత దుర్లభములైన అని ర్థము), నిద్రా మాకాజ్ఞా

నిద్రను, ఆకాంక్ష నీమ్ = కోరుచున్నదానిని, నిద్ర స్వప్నమునకు హేతువు గావున స్వప్నమునకై నిద్రను కోరుచున్నదని భావము. ఇచట బాష్పములు విడుచుటచేత బ్రహ్మాత్మగ మను మదనావస్థ సూచింపఁబడినది.

తా.—ఆమె గంధతైలాదికము లుపయోగింపక స్నానముచేయుటచేత ముంగురులు గలుగులై చెక్కిళ్లపొడుగునను చెదరి యుండును. ఆమెయొక్క నిట్టూర్పులు ఉష్ణములై చిగురువంటిమె తనియధరోష్ణమును క్లేశపెట్టుచుండును. అట్టి యానిట్టూర్పులు చెక్కిళ్లమీఁది యాముంగురులను అవలికి నెట్టుచుండును. మఱి య నామె యక్షునితోడిసంభోగము సాక్షాత్తుగాఁ గాకపోయినను కలలోనైన ను ఎట్లయినఁ గలుగునా యని కలకొఱకు నిద్రను కోరి పరుండియుండును, గాని శోకాతిరేకముచే కన్నులనుండి మిక్కుటముగా నిరంతరము బాష్పములు ప్రసరిండు చుండునే గాని నిద్రమాత్రము పట్టదు. అట్టిస్థితిలో నుండునామెను మేఘుఁడు పోయి చూడవలయు నని తా.

ప.—‘నిశ్వాసేన’ అని నిపూర్వకముగా చెప్పటచే శ్వాసము దీర్ఘమనియు, ‘కిశలయ’ అనుటచే అధరము చిగురువలె నెఱ్ఱగాను మృదువుగాను ఉండు ననియు, క్లేశ మార్వదని, ‘క్లేశినా’ - అనుటచే నిట్టూర్పు వేడిది యనియు, అసరమును బీటలుపాటి శోషిలఁజేసి వన్నెమాయించు ననియు, ‘శుద్ధ’ - విరహావస్థగావున ఉత్త మసంస్కారములమీఁద నరుచిచేత గంధతైలాభ్యంగము మాని కేవలజల స్నానమే చేయు ననియు, తైలాభ్యంగములేనిస్నానమయినందుననే, ‘పరుషమ్’ ముంగురులు బిఱుసుగా నుండు ననియు, బిఱుసులు గావుననే ఒకటితో నొకటి అణఁగి యుండక, ‘ఆగణ్డలమ్బమ్’ - చెక్కిలిపై చెదరి యుండు ననియు, ‘రుద్ధ’ అనుటచే కన్నులనుండి పుట్టుచున్న బాష్పములు నిద్రను కన్నులలోనికి చొరనీయక వెనుకకు గెంటివేయుచున్నవనియు, భావము.

ఆద్యే బద్ధో విరహాదీనసే యా శిఖా దామ హిత్యా
శాప స్యాన్తై విగళితశుచా తాం మ యోద్వేష్టనీయాం
స్పర్శక్లిష్టా మయమితనఖే నాసక్య త్సారయన్తి
గణ్డాభోగా త్కఠినవిషమా మేకవేణీం కరేణ.

31.

అద్య ఇతి.—ఆద్యే = విరహాదీనసే, దామ = చూలాం, హిత్యా = త్యక్త్యా, యా శిఖా, బద్ధా = గ్రథితా, శాపస్యాన్తై, విగళితశుచా = వీతశోకేన, మయా, ఉద్వేష్టనీయాం = మోచనీయాం, స్పర్శక్లిష్టాం-స్పర్శసతి మూలకేశేషు

సవ్యథా మిత్యర్థః, కఠినా చ సా విషమా నిమ్నోన్నతా చ తాం * విజ్ఞానబాధివద
 న్యతరస్య ప్రాధాన్యవివక్షయా * 'విశేషణం విశేష్యణ బహుళమ్' ఇతిసమాసః,
 ఏకవేణీమ్ = ఏకీభూతవేణీం * 'పూర్వకాల' ఇత్యాదినా తత్పురుషః, తథాభూతాం
 తాం శిఖామ్, అయమితాః = అకర్తితోపాంతాః - సఖా యస్య తేన కరేణ, గణ్డా
 భోగాత్ = కపోలవిస్తారాత్, అసకృత్ = ముహుర్ముహుః, సారయన్తీమ్ = అవసా
 రయన్తీ 'తాం పశ్య' ఇతి పూర్వేణ సంబంధః. అసకృత్సారణా చ్చిత్తవిభ్రమ
 దశా సూచితా.

ఆద్యే = మొదటిదైన, విరహాదివసే = వియోగదినమందు, దామ = పుష్ప
 మాలికను, హిత్యా = మాని, యాశిఖా = ఏతలకట్టు, బద్ధా = కట్టబడినదో, శా
 పస్య = శాపముయొక్క, అన్తే = చివరయందు - అనగా శాపము ముగిసినప్పుడు,
 విగళితశుచా - విగళిత = తీరిన - శుచా = దుఃఖముగలవాడనగు, మయా = నాచేత,
 ఉద్యేష్టనీయామ్ = విప్పబడవలసినదియు, స్పర్శక్లిష్టామ్ - స్పర్శ = స్పర్శము క
 లిగినప్పుడు, క్లిష్టామ్ = (కేశమూలములయందు) సెప్పితో గూడుకొన్నదియు, కఠి
 నవిషమామ్ - కఠిన = పరుషమును - విషమామ్ = ఎగుడుదిగుడును, అయిన, ఏక
 వేణీమ్ - ఏక = ఒకటే అంటగా అయిన-వేణీమ్ = జడగానున్న, తామ్ = ఆశిఖను,
 అయమితనభేన - అయమిత = త్రుంపబడనికొనలుగల - నభేన = గోళ్లుగలదైన,
 కరేణ = చేతితో, గణ్డాభోగాత్ - గణ్డా = చెక్కిలియొక్క - ఆభోగాత్ = విరివి
 నుండి, అసకృత్ = మాటిమాటికి, సారయన్తీమ్ = త్రోసివేయుచున్నదైన, (నా
 కాంతను చూడుము అని 27-వశ్లోకముతో నన్వయము). పలుమాలు త్రోయుటచే
 చిత్తవిభ్రమము సూచింపబడుచున్నది.

తా. - నాతో వియోగము ఏదినమందు కలిగినదో ఆదినమే ఆతరుణి పువ్వు
 దండను చెరువుకొనకయే తలవెండ్రుకలను కట్టుకొన్నది. ఆశిఖను శాపము తీరిన
 పంటనే నాదుఃఖము తీరి నేను పోయి విప్పవలయును. అంతవఱకును ఆశిఖ సంస్కా
 రములేక అట్లే ఒకటే జడగా అంటగట్టుకొని యుండును. దానిని తాకిన
 యెడల అందలివెండ్రుకలవేరులయందు సెప్పిగలుగును. మఱియు ఆయేకవేణి కఠి
 నముగాను ఎగుడుదిగుడుగాను ఉండును, విశాలమైనచెక్కిలిపైఁ బడియుండును,
 దానిని నాసఖి ఎక్కువగా నెదిరియున్న గోళ్లుకల తనచేతితో చెక్కిలినుండి పలుమాలు
 ఆవలికి త్రోసివేయుచుండును. అట్లుండు నాతన్నిని నీవు చూడుము.

ప. - 'ఆద్యే' - నాతోడియెడఁబావు కలిగినదినమందే నాకాంతవిరహవ్రత
 మారంభించినది. 'బద్ధా' - తలవెండ్రుకలు తమంతట అట్లు అంటకట్టుకొనిపోలేదు.

ఓటి యేమనిన, ఆ కాంత వానిని విరహవ్రతార్థము అట్లు కట్టుకొన్నది. 'దా మ హి త్యా'-విరహవ్రతముగావున పువ్వులసరములను తలలో ధరింపలేదు. 'మయా ఉ ద్వేష్టనీయామ్' - మహాపతివ్రతగావున నేను విప్లవముకు ఆయంటబడను అట్లే ధరించి యుండును; 'స్వర్ణక్లిష్టామ్' - దువ్వుట మొదలయిన సంస్కారములు లేనందున తాఁ కి న సుప్పి గలిగించును. 'అయమితనభేన' - గోరుకొనలు గిల్లివేయకుండుట వ్రతార్థ మును, దేహసంస్కారనిరపేక్షతచేతను. 'అసకృత్' - నలుమూడు త్రోయుట చిత్త భ్రమచేత.

సా సంస్మృస్తాభరణ మబలా పేశలం ధారయన్తి

శయోత్సజ్ఞే నిహిత మసకృ ద్దుఃఖదుఃఖేన గాత్రం

త్వా మ ప్యస్రం నవజలమయం మోచయిష్య త్యవశ్యం,

ప్రాయ స్సర్వో భవతి కరుణావృత్తి రార్ద్రాన్తరాత్మా. 32.

నేతి.—అబలా = దుర్బలా, సంస్మృస్తాభరణం = కృశత్వా త్వరిత్యక్తాభరణమ్, అసకృత్ = అనేకశః, దుఃఖదుఃఖేన = దుఃఖప్రకారేణ * ప్రకారే గుణవచనస్య' ఇతి ద్విరాభవః, శయోత్సజ్ఞే నిహితం, పేశలం = మృదులం, గాత్రం = శరీరం, ధారయన్తి = వహన్తి, అనే నాత్యంతాశక్త్యా మూర్ఛావస్థా సూచ్యతే, సా = త్వత్సఖీ, త్వా మపి, నవజలమయం = నవామ్బురూపమ్, అస్రం = బాష్పమ్, అవశ్యం = సర్వథా, మోచయిష్యతి * ద్వికర్తృ ను పచాదీనా ముపసంఖ్యానమ్' ఇతి ఋచేః పచాదిత్వా ద్వికర్తృకత్వం, తథాశి, ప్రాయః = ప్రాయేణ, ఆర్ద్రాన్తరాత్మా = మృదుహృదయః - మేఘ స్తు ద్రవాన్తశ్శరీరః, సర్వః, కరుణా = కరుణామయీః, వృత్తిః = అంతఃకరణవృత్తిః - యస్య స-కరుణావృత్తి ర్భవతి, అన్తి న్నవసతే సర్వథా త్వయా శీఘ్రం గత్వయ మనన్తరదశాపరిహారా యేతి సందర్భాభిప్రాయః, నను కిమిద మాదిమాం చక్షుఃప్రీతి ముపే య్యోవస్థాన్తరా త్యేవ తత్రభవా సగ్రవి తా భృతవాన్? ఉచ్యతే—

† సంభోగో విప్రలహ్న శ్చ ద్విధా శృంగార-ఇష్యతే

సంయుక్తయో స్తు సంభోగో విప్రలహ్నా వియుక్తయోః.

పూర్వానురాగ మానాఖ్య ప్రవాస కరుణాత్మనా

విప్రలహ్న శ్చతు ర్థాత్ర ప్రవాస స్తత్ర చ త్రిధా.

కార్యతః సంభ్రమా చ్ఛాపా దన్తి న్సాగ్రవ్యే తు శాపజః.

ప్రాగసంగతయో ర్యామోః సతి పూర్వానురంజనే

చక్షుఃప్రీత్యాదయోఽవస్థా దశ శ్చు స్తత్రమో యథా.

దృష్టిన స్పృశనజ్జల్పా జాగరః కృశ తారతిః
 హ్రీత్యా గోష్ఠాద మూర్ఛానా ఇత్యనజ్జదశా చశ.
 పూర్వసజ్జతయో రేవ ప్రవాస ఇతి కారణాత్
 న తత్ర పూర్వవ చ్చక్షుఃప్రీతి రుత్పత్త మర్హతి.
 హృత్స్పృశ్య తు సిద్ధ స్యా ప్యవిచ్ఛేదోఽత్ర వర్జ్యతే
 అన్యా శ్చ పూర్వవ ద్వాచ్యా ఇతి తావ ద్వ్యవస్థీతిః.
 వైయథ్యా దాదిమాం హిత్యా వైరస్యా దన్తిమాం తథా
 హృత్స్పృశ్యాది రిహచష్ట కవి రష్ట్రా వితి నీతిః.
 మత్సదృశ్యం లిఖ నీతి పద్యేఽస్మి న్ప్రతిపాదితా
 చక్షుఃప్రీతి రితి ప్రోక్తం నిరుత్తరకృతా న తత్.
 చక్షుఃప్రీతి ర్భవే చ్చిత్రే ష్వదృష్టచరదర్శనాత్
 యథా మాలవికారూప మగ్నిమిత్రస్య పశ్యతః.
 ప్రోషితానాం చ భర్తృణాం క్వ దృష్టాదృష్ట పూర్వతా
 అథ తత్రాపి సందేశా స్వకలత్రాణి పృచ్ఛతు
 కిం భర్తృప్రత్యభిజ్ఞా స్యా త్కిం వై దేశికభావనా
 ప్రవాసా దాగతే స్వస్తి నిత్యలం కలహౌ ర్వృథా.' ఇతి.

అబలా = దుర్బలయు, సన్న్య...రణమ్ - సన్న్యస్త = వదలబడిన-అథ
 రణమ్ = భూవణములుగలదై (ఆతన్ని కృశించినందున కంకణహారాద్యాభరణ
 ములు ఆమెదేహమునుండి జొరబడిపోయిన వని యర్థము), అసకృత్ = మాటిమాటికి,
 దుఃఖదుఃఖేన = దుఃఖప్రకారముగా, శయ్యోత్సజ్ఞే - శయ్యా = పాన్పుయొక్క -
 ఉత్సజ్ఞే = ఉపరిభాగమందు, నిహితమ్ = ఉంపబడిన, శేషలమ్ = మృదువయిన,
 గాత్రమ్ = శరీరమును, ధారయన్తి = ధరించుచున్నదియునై, (ఇటు అత్యంతాశ
 క్తిచే మూర్ఛావస్థ సూచింపబడుచున్నది), సా = ఆనీచెలి, త్వమపి = నిన్ను
 గూడ, నవ జల మయమ్ = నూతన జల రూప మయిన, అస్రమ్ = బాష్పమును,
 అవశ్యమ్ = తప్పకుండ, మోచయిష్యతి - విడుచునట్లు చేయఁగలదు; (అట్లేగదా),
 ప్రాయేణ = తఱచుగా, ఆర్థాన్తరాత్తా - ఆర్థా = మృదువైన - అన్తరాత్తా =
 మృదయముగలవాఁడు (మేఘునిశరీరము లోపల ప్రవమయముగదా), సర్వః =
 ఎల్లవాఁడును, కరుణావృత్తిః - కరుణా = దయామయమయిన - వృత్తిః - అంతః
 కరణవృత్తిగలవాఁడు, భవతి = అగును. కావున ఈయవసరములో నీవు త్వరగా
 పోయి అనంతరదేశను అనఁగా మరణమును తప్పింపవలయును అని భావము.

తా.—నీచెలి కృశించినందున ఆభరణములు జొటిపోఁగా నిరాభరణమైనతన మృదుదేహమును పలుమాఱు కష్టముతో శయనముమీఁద ఉంచి మూర్ఛితయై ప్రాణ ముతో నుండును. ఆస్థితిలో నున్నయాలతాంగిని చూడఁగానే నీకును కన్నీళ్లు గలు పును, ఏల యనఁగా—మృదువృద్ధయముగలవారికెల్ల ఒరులదుఃఖమును చూచిన కరుణ కలుగును గదా. ఆమూర్ఛాదశ మాత్రక యట్లే యుండునేని యంతిమదశ కలుగును గావున దానిని వారించుటకై నీవు త్వరగా పోవలయును.

ప.—‘సన్న స్తాభరణమ్’—కార్యముచే తొడవులు మానిన దని మల్లినాథ సూరి వ్యాఖ్య, [అరతిచే ఆభరణములను రోసిన దని నేఁదలంచెద.] ‘అబలా’-సహ జముగానే దుర్బల, అందుమీఁద ఈవిరహము, కావున దీనిని భరించి బ్రతుకుట దుర్లభము. ‘పేశలక్ష్’ - శయనముకన్న ఆదేహమే మృదువు - శయనము ఆకోమలదేహ మును కందఁజేయును, కనుక ఆతన్ని ‘దుఃఖదుఃఖేన’ - దుఃఖప్రకారముగా దేహమును శయనమం దుంచును; సదా కూర్చుండలేక నిలుచుండలేకయు శయనముపైఁ బడు నేగాని శయనసౌఖ్యముకొరకుఁ గాదని భావము. ‘శయ్యోత్సజ్ఞే’ - నవుంసకలిం గమయినశయన శబ్దమును చెప్పక స్త్రీలింగమయినశయ్యాశబ్దమును చెప్పటచే - కష్టమువచ్చినకూఁతురు తనతల్లి (ఉత్సజ్ఞ) యొడిలోఁ బడి మూర్ఛితురాలైనరీతిగా నని భావము. ‘ధారయన్తిమ్’ - అనుటచే మరల నన్నుఁ గూడునాశచే ప్రాణములు కాపాడుకొనుచు ఉండును గాని ప్రాణముమీఁదియాశచేతఁ గాదని భావము. ‘త్వం ముచ్చసి’ అనక ‘త్వాం మోచయిష్యతి’ అనుటచే ఆస్థితి చూపఁటకు మిక్కిలి జాలి కలిగించుననియు, ‘అవశ్యమ్’ అనుటచే కఠిన చిత్తులకుఁగూడ జాలిపుట్టించును మృదువృద్ధయునికి నీకు జాలిపుట్టించుటయందు సందేహము లేనేలేదనియు, ‘అస్రం మోచయిష్యతి’ అనుటచే ఆవియోగిని చూడఁగానే నీవు రాల్చువర్ష బిందువులు బాష్పము లగునుగాని సామాన్యమయినచినుకులు గావనియు, భావము.

జానే సఖ్యా స్తవ మయి మనః సంభృతస్నేహ, మస్మా

దిత్యంభూతాం ప్రథమవిరహే తా మహం తర్కయామి,

వాచాలం మా న ఖిలు సుభగమ్మన్యభావః కరోతి

ప్రత్యక్షం తే నిఖిల మచిరా ద్భ్రాతరు క్తం మయా యత్ . 33.

న స్వీద్యశీం దశా మాప న్నేతి కథం త్వయా నిశ్చిత మత ఆహ జాన ఇతి.—

హేమేషు, తవ సఖ్యా మసౌ మయి, సంభృతస్నేహం = సంచితానురాగం, జానె,

అస్తాత్ = స్నేహజ్ఞానకారణాత్, ప్రథమవిరహే - ప్రథమగ్రహణం దుఃఖాతిశయ

కోరనార్థం, తాం = త్వత్సఖీం, ఇత్యంభూతాం = పూర్వోక్తావస్థా మాపన్నామ్,

అహం తర్కయామి. నను సుభగమానినా మేష స్వభావో య దాత్మని స్త్రీణా
మనురాగప్రకటనం త త్రాహ వాచాల మితి. — సుభగ మాత్మానం మన్యత ఇతి సుభ
గమన్యః * 'ఆత్మమానే ఖిశ్చ' ఇతి ఖిశ్చ త్యయః * 'అరుర్ద్విషత్' ఇత్యాదినా
ముమాగమః తస్య భావః. సుభగమన్యభావః = సుభగమానిత్వం, మాం, వాచాలం =
బహుభాషిణం, న కరోతి ఖిలు, సౌందర్యాభిమానా న్నప్రలపా మీ త్యర్థః + 'సృజ
ల్పక స్తు వాచాలో వాచాటో బహుగర్హ్యవాక్' ఇత్యమరః * 'ఆలజ్ఞాటచోబహు
భాషిణః' ఇ త్యాలప్సృత్యయః, కింతు హేభ్రాతః మయోక్తయత్ 'ఆధితృమాప్'
ఇత్యాది తత్, నిఖిలం = సర్వమ్, అచిరాత్ = శీఘ్రమేవ, తే = తవ, ప్రత్యక్షం.
భవిష్య తీతి శేషః.

ఇట్టిదశలో నుండునని నీ వెట్లు నిశ్చయించుకొందువు అను నాశంకకు చెప్ప
చున్నాఁడు:—

(హేమేఘ = ఓయి మేఘుఁడా), తవ = నీయొక్క, సఖ్యాః = చెలియొక్క,
మనః = మనస్సును, మయి = నాయందు, సంభృతస్నేహమ్ - సంభృత = నింపఁ
బడిన - స్నేహమ్ = చెలిమిగలదానినిగా, జానే = ఎఱుఁగుదును, అస్తాత్ =
స్నేహజ్ఞానమనెడియొకారణమున, అహమ్ = నేను, ప్రథమవిరహా - ప్రథమ =
మొదటిదయిన - విరహా = వియోగమందు (ప్రథమ మనుట దుఃఖాతిశయమును
తెలుపుటకు), తామ్ = ఆనీచెలిని, ఇత్థంఘాతామ్ = పూర్వోక్తమయినయవస్థలో
నుండుదానినిగా, తర్కయామి = ఊహించెదను. తమ్ము స్త్రీలు కామించిరని ప్రక
టించికొనుట అందగాండ్ర మని తలంచుకొనుకాముకులకు స్వభావము - అనునందు
లకు చెప్పచున్నాఁడు — సుభగమన్యభావః = సుందరమానిత్వము - అనఁగా
తన్ను తాను అందగానినిగా తలంచుకొనుగుణము, మాప్ = నన్ను, వాచాలమ్ =
మిక్కిలిమాటలాడువానినిగా, నకరోతిఖిలు = చేయమగదా, నేను సుందరుఁడను
అనుసభిమానముచేత నిట్లు వదరుటగాదు అని యర్థము, (మఱియేమనిన), భ్రాతః =
తమ్ముఁడా, యత్ = ఎది, మయా = నాచే, ఉక్తమ్ = చెప్పఁబడినదో (తత్ = అది), అఖి
లమ్ = సమస్తమును (ఆధితృమా మిత్యాదిగా చెప్పఁబడినవెల్లను), అచిరాత్ =
శీఘ్రముగానే, తే = నీకు, ప్రత్యక్షమ్ = ప్రత్యక్షము, (భవిష్యతి = అగును).

తా. — నాప్రియ యిట్టియవస్థలో నుండునని యెట్లు ఎఱుంగుదు ననఁగా -
ఆప్రియకు నాయం దత్యంతానురాగ మని నాకు తెలియును, ఇదియు ప్రథమ
విరహము, ప్రథమవిరహమున దుఃఖము అధికము గదా - ఈకారణములంబట్టి
నేను ఆరమణిస్థితి వైఁడెప్పినయట్లుండునని యూహించుచున్నాను. అందగాండ్ర
మని తలంచుకొనుకాముకులు తమ్ము స్త్రీలు కామించినట్లు చెప్పకొనుట సహజమే

అయినను నేను ఆతరగతివాడను గాను, త్వరగానే నీవే పోయి నేను చెప్పినయ
వశము ప్రత్యక్షముగాఁ జూడఁగలవు.

ప. — యత్తుఁడు 'మమ భార్యా' అనుటకు లజ్జించి 'తవ సఖీ' అనుట.
'భ్రాతః' - బంధుకృత్యము చేయుచున్నాఁడుగావునను, మైత్రీవిశేషముకొఱకును,
తల్లిని జూచునట్లు నిశ్చంకముగా ఆమెను జూడవచ్చు ననియు, ఆమె తల్లియొఁజ్ఞోలె
గౌరవింపఁదగిన పతివ్రతయనియు గూఁచించుటకును, 'తమ్ముఁడా' అని పిలుచుట.

రుద్ధాపాఙ్గప్రసర మలకై రజ్జనన్నేహశూన్యం

ప్రత్యాదేశా దపి చ మధునో విస్మృతభూవిలాసం

త్వ య్యాసన్నే నయన ముపరిస్పంది శజ్జే మృగాఝ్యోః

మీనక్షోభా చ్చలకువలయ శ్రీతులా మేష్య తీతి. 34.

రుద్ధేతి. — అలకైః, రుద్ధాపాఙ్గయోః ప్రసరా యస్య త త్తథోక్తమ్,
అజ్ఞానేన న్నేహః (నైర్ఘ్యం) తేన శూన్యమ్, అపిచ=కించ, మధునో=మద్యస్య,
ప్రత్యాదేశాత్ = నిరాకరణాత్ - పరిత్యాగా దిత్యర్థః + ప్రత్యాదేశో నిరాకృతిః,
ఇత్యమరః, విస్మృతో - భూవిలాసో = భూభజ్ఞో యేన తత్, నయనస్య రుద్ధా
పాఙ్గప్రసరత్వాదికం విరహసముత్పన్న మితి భావః, త్వ య్యాసన్నేసతి - స్వకు
శలవార్తాశంసి నీతి శేషః, ఉపరి = ఉర్ధ్వభాగే - స్పృష్టతే = స్ఫురతి - ఇత్యుపరి
స్పంది, తథా చ నిమిత్తనిదానే 'స్పృష్టా స్పృష్టి చ్చత్త్రలాభం | లలాటే పట్టమం
శుకమ్ | ఇష్టప్రాప్తిం దృశోరూర్ధ్వ | మపాఙ్గే హని మాదిశేత్' ఇతి, మృగాఝ్యోః =
త్వత్సఖ్యాః, నయనం - వామమితి శేషః | 'వామభాగ స్తు నారీణాం పుంసాం శ్రేష్ఠస్థ
దక్షిణః | దానే దేవాదిపూజాయాం స్పృష్టేఽలంకరణేఽపిచ' ఇతి స్త్రీణాం వామ
భాగప్రాశస్త్యాత్, మీనక్షోభాత్ = మీనచలనాత్ చలస్య కువలయస్య - శ్రియా =
శోభయా - తులాం = సాదృశ్యమ్, ఏష్య తీతి, శజ్జే = తర్కయామి*తుల్యాత్మై
రతులోపమాభ్యాం తృతీ యాన్యతరస్యామ్' ఇత్యత్ర సదృశపర్యాయస్య తులాశబ్దస్య
ప్రతిషేధా దత్ర చ సాదృశ్యవాచిత్వా త్తద్యోగేఽపి తృతీయా.

అలకైః = ముంశురులచేత, రుద్ధాపాఙ్గప్రసరమ్ - రుద్ధ = అడ్డగింపఁబడిన-
అపాఙ్గ = కడగంటియొక్క - ప్రసరమ్ = వ్యాపించుటగలది, అజ్ఞానన్నేహశూన్యమ్ -
అజ్ఞాన = కాటుకచేతనగు - న్నేహ = జిడ్డుచేత - శూన్యమ్ = విరహితమును,
అపిచ = మరియు, మధునః = మద్యముయొక్క, ప్రత్యాదేశాత్ = మానుకొను
టచేత (అనఁగా మద్యము త్రాగుటను మానినంపున), విస్మృతభూవిలాసమ్ - విస్మృత

= మఱవఁబడిన - భూవిలాసమ్ = బొమవిలాసముఁ గలదియు, త్వయి ఆసన్నే
(సతి) = నీవు సమీపగతుండవు (అగుచుండఁగా)-అనఁగా నాకుశలవార్తనుచెప్ప
నుండఁగా, ఉపరిస్పద్ధి - ఉపరి = ఉర్ధ్వభాగమునందు - స్పద్ధి = అదరుచున్న
దియు, (అయిన), మృగాఝ్యైః నయనమ్ = అలేడికంటియొక్క (ఎడమ) కన్ను
(ఉర్ధ్వభాగమున కన్ను అదరిన ఇష్టప్రాప్తి కలుగును - స్త్రీలకు ఎడమపార్శ్వము
అదరుట ప్రశస్తము), మీనక్షోభాత్ - మీన = మత్స్యములయొక్క - క్షోభాత్ =
కలఁతవలన, చల...లామ్ - చల = కదలుచున్న - కువలయ = కలువలయొక్క
శ్రీ = శోభతో - తులామ్ = సామ్యమును, ఏష్యతి ఇతి = పొందును అని, శజ్జే
= ఊహించెదను.

తా.—కేశసంస్కారము లేనందున నాప్రేయసి యెడమకంటి ప్రక్కను ముం
గురులు వ్రేలుచుండును. వానియడ్డుచే అకంటినుండి క్రేవచూపులు ప్రసరింపకుం
డును, ఆకంట కాటుకయుండదు. మఱియు విరహము సంభవించినప్పటినుండి
మద్యనేవ మానినది గావున మద్యపానమువలనఁ గలుగునవైన బొమవిభ్రమములు
ఇప్పుడు ఆనయనమున బొత్తిగా నుండవు. మఱియు ఆవామనయనము నాక్షేమ
వార్తను నీవు చెప్పఁబోవునప్పుడు ఇష్టప్రాప్తిగూఁచకశకునముగా ఉపరిభాగమందు
అదరును. లేడికన్నులవంటికన్నులుగలదైన నాప్రియయొక్క యాయెడమకన్ను ఆస్థి
తిలో ఎట్లుండు నని తలంతు ననఁగా క్రింద స్త్రీలలో మత్స్యములు కలఁతపెట్టఁగా
తైని చలించుచున్న కలువవలె శోభిలుచుండు నని తలంచెదను.

ప.—‘ఆలకైః రుద్ధ’-అనుటచే కేశసంస్కారము లేదనయు, ‘న్నేహ’ అను
టచే కాటుక యుండదు సరియేగదా దానిజిడ్డయినను ఉండదనియు, కాటుకమాని
ఎనిమిదిమాసములు అగు ననియు, ‘విస్తృత’ - మఱచియేపోయిన దనుటచే - భూవి
లాసములు మద్యనేవవలనఁ గలుగునుగాన - మద్యనేవ మాని ఎనిమిదిమాసములు
అగునుగావునను-భూవిలాసములు మాని అప్పటికి బహుకాల మగుననియు భావము.
అక్షివర్ణన ప్రస్తుతము గావున ‘మృగాఝ్యైః’ అన్నాఁడు.

వామ శ్చాస్యాః కరరుహపదై ర్ముచ్యమానో మదీయై
ర్ముక్తాజాలాః చిరపరిచితాః త్యాజిత్వో దైవగత్యా
సంభోగాన్తే మమ సముచితో హస్తసంవాహనానాం
యాస్య త్యూరుః సరసకదళీ స్తమ్భగౌర శ్చలత్వమ్. 35.

వామఇతి.—మదీయైః, కరరుహపదైః = నఖపదైః + ‘పునర్భవః కరరుహా
నఖోఽస్త్రీ నఖరోఽస్త్రీయామ్’ ఇత్యమరః, ముచ్యమానః = పరిహీయమాణః,

సఖాజ్గరహిత ఇత్యర్థః-ఊర్వో ర్నఖపదాస్పదత్వం తు రతిరహస్యే 'కణ్ఠ కుటీ
కుచ పార్శ్వ భు జోరః' శ్రోణి సక్తిషు సఖాస్పదమాహుః' ఇతి, చిరపరిచితం-చిరా
భ్యస్తం, ముక్తాజాలం = మాత్రికసరమయం కటిభూషణం, దైవగత్యా = దైవవ
శేన, త్యాజితః - సప్రమృతి నఖపదోష్ణభావేన శీతోపచారస్య తస్య వైయథ్యా
దితి భావః * త్యజతే ర్జ్యనాత్ కర్తృణిక్తః * 'ద్వికర్తృను పచాదీనాం చోపసక్త్యాన
విష్యతే' ఇతి పచాదిత్వా ద్వికర్తృకత్వం, సంభోగా నైమమ, హస్తసంవాహనానాం
= హస్తేన మర్దనానాం + 'సంవాహనం మర్దనం స్యాత్' ఇత్యమరః, సముచితః
= యోగ్యః, సరస ఇతి యః పరిపక్వో న శుష్కశ్చ సవిషయీతః-తత్రైవపాణ్డిమ
సమ్భవాత్-స చాసౌ కదళీస్తమ్భ శ్చ సఇవ - గౌరః=పాణ్డిరః + 'గౌరః శరీరే
శీర్ఘాథే శుక్లే పీతేఽరుణేఽపిచ' ఇతి మాలతీమాలాయామ్, అస్యాఃప్రియాయా వామ
ఊరుః, చలత్వం = స్పన్దనం, యాస్యతి = ప్రాప్స్యతి 'ఊరోః స్పన్దా ద్రతిం
విద్యా దూర్వోః ప్రాప్తిం సువాససః' ఇతి నిమిత్తనిదానే.

కుదీయైః = నావైస, కరరుహ పదైః = గోళ్ల చిహ్నములచేత (నఖ
క్షతములచేత), ముచ్యమానః = విడువబడుచున్నదియు (నఖాంకములులేనిది
యని యర్థము), చిరపరిచితమ్ = చిరకాలము అలవాటుపడిన, ముక్తాజాలమ్
= ముత్తైపుసరులుగానుండు కటియలంకారమును, దైవగత్యా = దైవవశమున,
త్యాజితః = వదలివేయునట్లు చేయబడినదియు, (ఇప్పుడు నఖక్షతములవేడి
లేనందున శీతోపచారమయినయాముక్తాజాలము నిష్ప్రయోజనముగావున దానిని
ఇప్పుడు ధరించుట లేదని భావము), సంభోగా నై - సంభోగ = గురతక్రీడయొక్క
అన్తే = అవసానమందు, మమ = నాయొక్క, హస్తసంవాహనానాం - హస్త =
చేతితో - సంవాహనానాం = ఒత్తుటలకు, సముచితః = అలవాటైనదియు, సరస
గౌరః - సరస = పరిపక్వమై యెండకయున్న - కదళీస్తమ్భ = అరటికంబమువలె
గౌరః = తెల్లనిదియు, (ఐన), అస్యాః = ప్రేయసియొక్క, వామః ఊరుః = ఎడ
మతొడ, చలత్వమ్ = అదరుటను, యాస్యతి=పొందఁగలదు, అనఁగా ఎడమతొడ
యదరు ననుట. ఎడమతొడ యదరుట రతిలాభమును సూచించును.

తా.—పూర్వము గురతక్రీడలయందు నేను ఆప్రేయసితోడయందు నఖక్ష
తములు చేయుచుంటిని, వానివలనివేడిని పోఁగొట్టుకొనుటకు ప్రియ ముక్తాసరమ
యమయినచల్లనికటిభూషణమును సదా ధరించుచుండినది. ఆతొడను సంభోగాంత
మందు నేను నాహస్తముతో పూర్వము ఒత్తుదును. ఇప్పుడు దైవవశమున మాకు వి
యోగము కలుగఁగా ఆయూరువునందు ఆనఖక్షతములు లేవు, తదర్థమైనముక్తా
జాలంబును లేదు, ఆయొత్తుటయు లేదు, చక్కఁగా నెదిగిన వై శోషిల్లకయున్న

యరఁటికంబములవలె తెల్లగా నుండునట్టియాయెడమయూరువు నాక్షేమమును నీవు తెలుపునప్పుడు రతిలాభశకునముగా అదరును.

ప. — 'వామః' - స్త్రీలకు ఎడమయూరువు అదరుట శుభముగాని కుడిది యదరుట శుభముకాదు. 'జాలమ్' - జాలము గానియెడల ఊరువులయందలి నఖిక్షతములకు తగులునట్లు ధరించుట శక్యముగాదు. 'చిరపరిచితమ్' - చిరకాలమిత్రమునుంబోలె జాలమును వదలుట అతిదుఃఖకర మనియు, వదలకయే యుండరాదాయనిన, 'దైవగత్యా' - దైవకృతమై అనివార్యమయిన వియోగమువలన వదలుట అనియు, 'త్యాజితః' అని నిజంతప్రయోగముచే ఊరువుచేఁ దనకిష్టముకానిముక్తాజాలత్యాగమును దైవగతి బలాత్కారమున చేయించినదనియు, భావము. 'హస్త' అనుట ప్రీత్యతిశయమును ద్యోతననేయుచు 'సరసకదళీస్తమ్భగౌర' మై నేత్రోత్సవ మిడునట్టి యాయూరువులను ఒత్తుటకు యత్నుఁడు తానే యభిలషించుచుండెనని తెలుపుచున్నది. 'సంవాహనానామ్' అని బహువచనము బహుప్రకారములను సూచించుచున్నది; మఱియు, ఆమె వలదన్నను ఇతఁడే మరల మరల ఒత్తుచుండె ననియుండెలుపుచున్నది. 'సరస' అనుట పరిపక్వతను తెలుపును, పరిపక్వమయినదానియందే విశేషము జలముండును; 'స్తమ్భ' అనుట ఏచుగా ఎదుగుటను తెలుపును; ఏచుగా ఎదిగి పరిపక్వమయినయరఁటియందుఁగదా గౌరత్వముండును, 'గౌరః' - ఎప్పుడును వస్త్రావృతమై యుండుటచే ఊరువులు గౌరముగా నుండును; మఱియు నిచ్చుడు విరహపాండిమచే సహజమయిన గౌరత్వము హెచ్చియుండును, గావున కేవలకదళిని ఉపమగా చెప్పక 'సరసకదళీస్తంభము'ను చెప్పినాఁడు.

వి. — కొందఱు వ్యాఖ్యాతలు 'సరసకదళీగర్భగౌరః' అని పఠించిరి; కొందఱు ఆపాఠమే శ్రేయమని తలంచిరి. కదళియొక్క పైపట్టులు పసరుగా నుండుటవలన ఊరువులకు ఉపమానములు గామిచే పైపట్టు లొడ్చినకదళియే లక్షణచే లభించుచున్నది, మఱియు సరసవిశేషణము అట్టిదానినే సూచించుచున్నది. కావున 'గర్భ' అను పాఠముకన్న పుష్టి మొదలయిన యితరధర్మములను సూచించుటచే 'స్తమ్భ' అనుపాఠమే శ్రేయము.

తస్మి న్కాలే జలద యది సా లబ్ధనిద్రాసుఖా స్యా
దన్వా న్యైనాం స్తనితవిముఖో యామమాత్రం సహస్వ,
మాభూ దస్యాః ప్రణయిని మయి స్వప్నలబ్ధే కథంచిత్
సద్యఃకణ్ఠచ్యుతభుజలతాగ్రద్ధి గాఢోపగూఢమ్.

తస్మిన్నితి. — హేజలద, తస్మిన్కాలే = త్వదుపసర్పణకాలే, సా = మత్రి
యా, లబ్ధం నిదానుఖం యయా తావ్యశీ - స్యాద్యది = స్యాచ్చేత్, ఏనాం =
నిదానామ్, అన్వాస్య = పశ్చాదాసీత్వేత్యర్థః * ఉపసర్గవశా త్సకర్తృకత్వమ్, స
నితవిముఖా = గర్జితపరాజ్ఞుఖా - నిశ్శబ్ద స్సృక్ - అన్యథా నిదాభజ్గః స్యా దితి
భావః, యా : మాత్రం = ప్రహరమాత్రం + 'ద్వో యామ ప్రహరౌ సమా' ఇత్య
కురః, సహస్య = ప్రతీక్షస్య, శక్తయో రేకవారసురతస్య యామావధికత్వా
శ్చష్టేఽపి తథా భవితవ్య మిత్యభిప్రాయః - తథాచ రతిరహస్యే + 'ఏకవారా
విధి ర్యామౌ రతస్య పరమౌ మతః' చణ్డశ క్తిమతో ర్యూనౌ రుదృభటక్రమవర్తినౌః
ఇతి; యామసహసస్యప్రయోజన మాహ మానూ దితి - అస్యాః = ప్రియాయాః,
ప్రణయిని = ప్రేయసి, మయి, కథంచిత్ = కృచ్చే గ్రీణ, స్వప్నలబ్ధే సతి, గాఢోప
గూఢం = గాఢాలిజ్గనం * నపుంసకే భావేక్తః, సద్యః = తత్క్షణం, - కణ్ఠాత్ -
చ్యుతః = స్రస్తో - భుజిలతయోః - గ్రన్థిః = బద్ధనౌ - యస్య త త్తథోక్తం,
మాఘాత్ = మాన్తు, కథంచి ల్లబ్ధ స్యాలిజ్గనస్య విఘాతో మాభూదిత్యర్థః; న చాత్ర
శ్చిద్రోక్తిః 'తా మున్నిదా మి'తి పూర్వోక్తేన నిదాచ్చేదేన విరుధ్యతే - పునః స
ప్రమాద్యవస్థాను పాటీకనిదాసంభవాత్ - తథాచ రసరత్నాకరే + 'అశక్తి రో
పసం నిదా నిర్ల జ్ఞానర్థవా గ్భ' గ్రమః! సప్రమాదిషు జాయంతే దశాభేదేన వా శుచా
ఇతి.

జలద = మేఘుఁడా, తస్మిన్కాలే = ఆ సమయమందు (నీవు సమీపించు సమయ
మున), సా = ఆనాప్రియతమ, లబ్ధ...నుఖా — లబ్ధ = పొందఁబడిన - నిదా =
ద్రచేనయిన - నుఖా = నుఖముకలది, స్యాత్ యది = అగునని, ఏనామ్ = అ
చేలిని, అన్వాస్య = కను పెట్టుకొనియాండి, స... ఖః - స్తనిత = ఉలుమునకు - విము
ఖః = పరామ్ముఖుఁడవై - ఉలుముక - శబ్దము చేసిన నిదాభంగ మగు నని భావ
ము), యామమాత్రమ్ = జామునేపుమాత్రము, సహస్య = ఎదురుచూచుచుం
డుము, (శక్తిగలవారికి ఒకమాటు సురతము యామకాలము పట్టును - స్వప్నమందును
అట్లే అగునని భావము,) జాము ఎదురుచూచుటకు ఫలమును చెప్పచున్నాఁడు:—
అస్యాః = ప్రియకు, ప్రణయిని = ప్రియుఁడనయిన, మయి = నేను, కథంచిత్ =
ట్టకేలకు, స్వప్నలబ్ధే సతి — స్వప్న = కలలో - లబ్ధే ఇతి = దొరకినవాఁడను
కాఁగా, గాఢోపగూఢమ్ - గాఢ = దృఢమయిన . ఉపగూఢమ్ = కవుఁగిలి,
సద్యః = తత్క్షణమే, కణ్ఠ... గ్రన్థి — కణ్ఠ = మెడనుండి - చ్యుత = జూటి
దైన - భుజిలతా = తీగలవంటిభుజిములయొక్క - గ్రన్థి = ముడిగలది, షా

భూత్ = కాకుండునుగాక; ఎట్టకేలకు లభించినయాలింగనమునకు సద్యోవిఘాతము కాకుండునుగాక యని యర్థము.

తా.—మేఘుఁడా, నీవు పోయి చూచుసమయమున నాప్రియకు నిద్రా గుఱుము లభించియుండెనేని నీవు ఉఱుమక నిశ్శబ్దుఁడవై నిద్రాభంగమునేయక జామునేవుమాత్రము కనుపెట్టుకొని యుండుము. విలయన, ఎట్టకేలకు సఖికి నిద్రపట్టి నేను కలలో లభించి అప్పుడే తీగలవంటి తనభుజములతో నాకంఠమును బిగువుగా కవుంగలించుకొని యుండఁగా తత్క్షణమే ఆయాలింగనమునకు విఘాతము కలుగకుండునుగాక.

‘జలధర’ యనక నీరిచ్చువాఁడా యని యర్థమగునట్లు ‘జలద’ యనుట ఉపకారిత్వమును సూచించును; లోకోపకారివి గావున నిన్ను యాచించెద ననియు, నీవు నాకోరిక చేసెదవనియు భావము. ‘లబ్ధ’ అనుటచే నిద్ర పట్టుట అరుదని తెలియుచున్నది. ‘స్తనితవిముఖ’త నిద్రాభంగము కాకుండుటకు. ‘యామమాత్రమ్’ - జాము నేవు కనుపెట్టుటకు కారణము టీకలోనే చెప్పబడియున్నది. ఆస్వప్నము అనిద్రలో ఎప్పుడు వచ్చునో యని శంక చేసి - నిరంతరచింతావశమున మొదటనే వచ్చునుగావున నిరీక్షించుట బహుశః సఫలమే యగును. ఆసమయమున నిద్ర వచ్చునని యూహించుట యేల యనఁగా - మేఘముమీఁది చల్లగాలిచే నిద్ర కలుగుట సాధారణమే, అత్యంతము బడలియున్నయబలకు కలుగుట మఱియు ఉపపన్నముగా నున్నది. ‘ప్రణయిని’ - ప్రణయినిగాన నిరంతరము చిరకాంక్షితుఁడ ననియు అట్టి నాతోడిసమాగమమునకు భంగముచేయుట క్రూరకృత్యమనియు భావము. ‘కథంచిత్’ - అనుటచే నిద్రపట్టుట అరుదనియు, ‘లతా’ అనుటచే ముడివేయుటకు అనుకూల మనియు, కనుకనే ‘గ్రంథి’ - ముడివేయు ననియు అనఁగా తన్నువిడిచి మఱి పోకుండునట్లు నామెడకు తన్ను కట్టివేసేకొను ననియు భావము.

వి.—కొందఱు వ్యాఖ్యాతలు ‘యామమాత్రమ్’ అనుచో పద్మినీజాతి స్త్రీయొక్క - నిద్ర జామునేపే యనియు, అందుచే జామునేవుమాత్రమే కనుపెట్టు మనుట యనియు వివరించినారు.

తా ముత్థాప్య స్వజలకణికాశీతలే నానిలేన

ప్రత్యాశ్వస్తాం సమ మభినవై ర్జాలకై ర్మాలరీనామ్

విద్యుద్గర్భః స్తిమితనయనాం త్వత్సనాథే గవాక్షే

వక్తుం ధీరః స్తనితవచనై ర్మౌనినీం ప్రక్రమేథా

తామితి.—తాం = ప్రియాం, స్వస్య - జలకణికాభిః = జలబిన్దుభిః - శీతలే
 నానిలే న, ఉత్థాప్య = ప్రబోధ్య, ఏతేన తస్యాః ప్రభుత్వా ద్వ్యజనానిలసమాధి
 ర్వ్యజ్యతే-యథాహ భోజరాజః 'మృదుభిర్ద్వైః పాచే శీతలై ర్వ్యజనైః స్తనా ।
 శ్రుతౌచ మధురై ర్గీతై ర్నిద్రాతో బోధయే త్ప్రభుమ్' ఇతి, అభినవైః = నూతనైః,
 మాలతీనాం జాలకైః సమం = జాతి కుట్టలై స్సహ + 'సుమనా మాలతీ జాతిః'
 ఇతి 'సాకం సత్రా సమం సహ' ఇతి + 'తౌరకో జాలకం క్షీణే కలికా కోరకోఽ
 స్త్రీయామ్' ఇతి చామరః, ప్రత్యాశ్వస్తాం - శిశరానిలసంపర్కా త్పునరుజ్జ్వితా
 మిత్యర్థః * శ్వనేః కర్తరిక్తః * 'ఆదితశ్చ' ఇతి చకారా దిట్పతిషేధః, ఏతే నా
 స్యాః కుసుమసాకుమార్యం గమ్యతే, త్వత్సనాథే = త్వత్సహితే + 'సనాథం సప్ర
 భం ప్రాహు స్సహితే చిత్తతాపిని' ఇతి శబ్దార్థవే గవాక్షే, స్తిమితనయనాం = కో
 ఽసా వితి విస్తయా నిశ్చలనేత్రాం, మానినీం = మనస్వినీమ్ - అనాచిత్యాసహిష్ణు
 మిత్యర్థః విద్యుద్గోభౌన్ద్రస్థో యస్య స విద్యుద్గోభః-అన్ద్రీనవిద్యుత్- ఇత్యర్థః
 + 'గోభౌ' ఽపవరకేఽన్నైఽగ్నౌ సుతే పవనసంకటే । కుక్షీస్థజన్తా చ' ఇతి
 యాదవః - దృష్టిప్రతిఘాతేన వక్తు ర్ముఖావలోకనప్రతిబద్ధకత్వా న్నవిద్యోతితవ్య
 మితిభావః, ధీరో = దృష్టస్సక్ - అన్యథా స్థలద్వాదిత్వేన అనాశ్వాసనప్రసక్తా
 దితి భావః, స్తనితవచనైః - స్తనితా న్యేవ వచనాని తై ర్వక్తుం, ప్రక్రమేథాః = ఉప
 క్రమస్వ * విద్యుద్గో లిక్ * 'ప్రోపాభ్యాం సమర్థాభ్యామ్' ఇ త్యాత్మ నేపదమ్.

తామ్ = ప్రియను, స్వజ...లేన - స్వ = నీయొక్క - జలకణికా =
 నీటిబిందువులచేత - శీతలేన చల్లనిదైన, అనిలేన = గాలిచేత, ఉత్థాప్య = మేలుకొలిపి,
 ప్రదీనిచేత ఆమె ప్రభువుగావున వీవనలగాలితో మేలుకొలుపుట సూచింపఁబడుచు
 న్నదీ, అభినవైః = క్రొత్తలయిన, మాలతీనాం జాలకైః సమమ్ = జాజి మొగ్గ
 లతోఁ గూడ, ప్రత్యాశ్వస్తామ్ = చల్లగాలి తగలుటచేత మఱల ఉజ్జ్వీవింపఁబడినదియు,
 'జాజి మొగ్గలతోఁగూడ ననుటచే ఆమె పువ్వువలె సుకుమారమయిన దని తెలుపఁ
 బడుచున్నది), త్వత్ సనాథే - త్వత్ = నీతో - సనాథే = కూడుకొన్నదయిన,
 గవాక్షే = కిటికీలో, స్తిమితనయనామ్ - స్తిమిత = ఎవ రితఁడు అని ఆశ్చర్యము
 చేత) నిశ్చలమైన - నయనామ్ = కన్నులుగలదియు, (ఆగు), మానినీమ్ = అనాచి
 త్యము సొరవని నాప్రియభామను, విద్యుద్గోభః—విద్యుత్ = మెఱపు - గోభః =
 లోపలఁగలవాఁడవై (మెఱపుఁదీఁగను లోపల అణఁచుకొని యని యర్థము-మెఱసిన
 యెడల దృష్టి ప్రతిఘాతమై మాటలాడువారిముఖము అగపడకపోవునుగాక మెఱయఁ
 గూడదని భావము), ధీరః = దిట్టతనముకలవాఁడవై (అటుగాక తడఁబడుచు పలికిన
 ఊరడింపు గలుగ దని భావము). స్తనితవచనైః - స్తనిత = ఉఱుములే అనెడు -

వచనైః = మాటలచేత, వక్తుమ్ = సంభాషించుటకు, ప్రక్రమేథాః = ఆరంభించుము.

తా.—ఆకోమలి యుత్కృష్టప్రకృతిగాన ప్రభువులను విసనకట్టలచల్లగాలిచే నిద్రలేపునట్లు ఆకొమ్మను నీవు నీచినుకులచే తడసి చల్లనైనగాలితో నిద్రలేపుము. అట్టి నీచల్లగాలిచే జొజ్జి మొగ్గులును వానివలెనే ఆసుకుమారియు నేదదేసిన పిమ్మట సంసందేశమును ఆచెలువకు చెప్పనారంభించుము. అట్లు సంసందేశమును చెప్పి సమయమందు నీవు కూర్చుండుకిటికీవై వు అపూర్వపురుషుడవు నీవెవరవో అని ఆయువిద నిశ్చలనేత్రములతో చూచుచుండును. నీవును మెఱుమక మెఱువును నీలోపలనే నిలుపుకొని దిట్టడవుగా నీయులుములనెడి మాటలచే నామానవతితో నాసందేశమును చెప్పము.

ప.—‘సజలకణికాశీతలే నానిలేన’ - అనుట యక్షగుండరియొక్క ప్రాభవమును సూచించుచున్నది. ఉటీమి యడావడి చేసిన భయపడును అపాయముగలుగు నని భావము. ‘ప్రత్యాశ్వస్తామ్’ - చల్లగాలిచే బడలికతీరిన సంసందేశమును వినుటకు తగినస్థితికి వచ్చునని భావము. ‘మాలతీనామ్’ - జొజ్జి మొగ్గులతోఁగూడ ననుటచే ఈమె వానివలె కోమలమయిన దనియు, మేఘముమీఁదినుండి వీచెడిశిశిరానిలమునకు జొజ్జి యెంత రెక్కొనునో ఈమెయు అంత నేదదేలుననియు భావము ‘జాలకైః’ నిండా రవిరిసిన జొజ్జిపువ్వులయిన శిశిరానిలమునకు మఱి పుష్టిని పొంద నేరవు సరిగదా, రాలిపోయినను పోవును గావునను, మొగ్గులయిన పుష్టిని పరిమళాతిశయమును పొందునుగావునను, మొగ్గులను చెప్పినాఁడు. యక్షవరారోహకు ఎపుడును ఎలదివ్వనంపుసౌభాగ్యమే, విరహభేదమందు ఒడలిసంస్కారములు అలంకారములును లేమిచేత ఆసౌభాగ్యము ముకుళితమై యుండును, మేఘునివార్తచే అభేద మెడలఁగానే వెండియు విజృంభింపఁదొడంగును. మొగ్గుయు చినుకులకు రెక్కొని యనంతరము వికసిల్లి నెత్తావులు వెదచల్ల సాగును. యక్షకి విరహముచే కార్యమును పొండిమయు, జొజ్జి మొగ్గుకు వికసిల్లమిచే నయినసన్నదనమును నై సర్గికమయిన తెల్లదనమును, గలవు. జొతి వర్షేతరర్తువులం బూవదు, అది ఆశ్వాసనమునకు మేఘైకశరణము, యక్షియు యక్షునితలంపున సంసందేశరూపాశ్వాసమునకు మేఘైకశరణ. ఇతి నీసామ్యమెల్ల తుల్యయోగితావిధముచేత కవి సూచించినాఁడు. సమయమునకు నీచలువలేనియెడల జొజ్జి మొగ్గు ఏప్రకారము వాడి యెండిపోవునో, అప్రకారమే నాకాంతయు ఆసమయమునకు నీవు ఆయాసము తీర్చనియెడల గ్రుక్కి కథావశిష్టయగు ననియు భావము. ‘అభినవైః’ — ఎదిగిన మొగ్గులు వానలేమిని కొంతవఱకు సహింపఁగలవు - కేవలము లేత మొగ్గులయిన వఱపును సహింప

శ్రీ మాడిపోవును-అనియు, ఆ మెస్థితి యిట్టిలేత మొగ్గలవంటి దనియు, తెలుపుటకు విక్రియి లేత మొగ్గలను జెప్పినాడు. 'విద్యుద్గర్భః'—మెఱపుచీగను ఇటునటు మెఱయనీయక నిలొనే యుంచుకొనుము అనుట యేలయనఁగా, మెఱసినయెడల ఆమెకన్నులు చీకటిగ్రమ్మి భయమై ఇతనిముఖమును జూడలేక సందేశమును వినుటయే సంభవింపదు. మెఱపు బొత్తిగా లేకయే పోయినను చీకటిచేతనే ఇతని మొగ మగవడక ఇతఁ డెవరో తెలియక సందేశభయములు కలిగి సందేశము వినుటయు తెలిసికొనుటయు సంభవింపవు. మెఱపు కదలక లోపల నుండిన వెలుతురుండును, ఇతని మొగ మగవడును, ఇతఁ డెవరో తెలియును, కార్యము నెఱవేఱును. విద్యుద్గర్భుఁడుగావున వెలుతు రుండుటచేత ఇతఁడు కంటి కగవడఁగా ఇతఁ డెవరో యని యామె 'స్త్రీమితనయనామ్'—నిశ్చలనేత్రములతో చూచును. 'మానిసీమ్'—మానవంతురాలు కావున తనభర్త ప్రవాసమం దుండ పరపురుషుఁడు రాత్రివేళ బంటిపాటున గవాక్షాదిమార్గముల తన్ను సమీపించి తనతో సంభాషించుటయనునను చితవ్యవహారమును సహింపదు. మఱి తనభర్తనుండియే నిజమైనసందేశము తెచ్చిన శర్మమిత్రుఁ డని తెలిసిన, సహించును. ఆనమ్మకము సందేశహరుఁ డైనమేఘుఁడు తబ్బిబ్బుమాటలుగా పలుకు నేని గలుగదు, మహానర్థము గలుగును. కావున 'ధీరః'—దిట్టతనముతో భాషింపుమని, భావము. గర్జిత నిర్ఘోషాది శబ్దవర్ణములు కఠోర మయినమహాధ్వనిని గూచించునట్లే మృదులలితవర్ణకలితమయిన స్తనితశబ్దము ఉఱుమును తెలుపునది యైనను ఇటు ప్రకరణానురోధముగా మృదుధ్వనిగలయుఱుమునే బుద్ధిసము చేయుచున్నది. కనుక ఆమె బెదరునట్లు బడబడమను నుఱుములుగా భాషింపక మెల్లనివి గంభీరములు మృదువులు నయినయుఱుములుగా (ఉత్తరశ్లోక మునఁ జెప్పఁబడిన మంద్రస్థిగధ్వనులతో) భాషింపుము అని కవిహృదయము.

వి.—ఇచట కొందఱు వ్యాఖ్యాతలు 'విద్యుద్గర్భః' అనుచో పరపురుషభాషణ దోషమును నివారించుటకై 'విద్యుత్'—మెఱపుచీగ యనెడునీభార్య 'గర్భః'—మీ యిరువుర నడుమను గలవాఁడవై' యని వివరించినారు. ఆపక్షమున 'పశ్య సాధ్వీం నిశీథే' అని పూర్వోక్తము విరోధించును, నిష్ఫలమును అగును. కావున పెద్దిభట్టుగా రు ఆవ్యాఖ్యను నిరసించి ఈవి శేషణమునకు అన్యథాప్రయోజనము చూపినారు.

భర్త ర్మిత్రం ప్రియ మవిధవే విద్ధి మా మమ్మువాహం

తత్సందేశై హృదయనిహితై రాగతం త్వత్సమీపమ్

యో బృద్ధాని త్వరయతి పథి శ్రామ్యతాం ప్రోషితానాం

మద్ద్రస్థిగై ధ్వజిభి రబలావేణిమోక్షోత్సుకాని.

38.

సప్రస్తుతి మాతస్య శ్రోతృజనాభిముఖీకరణచాతురీ ముపదిశతి - భర్తృరితి. —
 విధవా గతభర్తృకా న భవతీతి - అవిధవే = సభర్తృకే - అనేన భర్తృజీవన
 సూచనా దనిష్టాగమశక్త్యాం నిరస్యతి, మాం, భర్తుః = తవపత్యుః, ప్రియం మిత్రం
 = ప్రియసుహృదం, తత్రాపి, హృదయ నిహితైః = మనసి స్థాపితైః, తత్సందేశైః -
 తస్య = భర్తుః - సందేశైః, త్వత్సమీప మాగతమ్, భర్తృసన్దేశకథనార్థ మాగత మిత్యర్థః,
 అమ్బువాహం = మేఘం, విద్ధి = జానీహి; న కేవల మహం వార్తాహరః కింతు ఘ
 టకోఽపీత్యాశయే నాహయోఽమ్బువాహః = మేఘః, అబలానాం = స్త్రీణాం -
 వేణయస్తాసాం - మోక్షే = మోచనే - ఉత్సృజాని, పథి, శ్రామ్యతాం = శ్రాన్తి
 మాపన్నానాం, ప్రోషితానాం = ప్రవాసినాం - పాథానామిత్యర్థః, బృన్దాని = సజ్జాన్,
 మన్దైః) గమ్భీరైః - అతఏవ-స్థితైః = మధురైః, ధ్వనిభిః = గర్జితైః - కరణైః, త్వర
 యతి, పాథోపకారిణో మే కిము వక్తవ్యం సుహృత్సృపకారిత్వ మితి భావః.

శ్రోతలను తనమాటలు వినుటకు అభిముఖులనుగా చేసికొను నేర్పును మేఘు
 నికి యత్నం దుపదేశించుచున్నాఁడు.

అవిధవే = విధవకానిదానా (యతే ఏ మనిష్టము వచ్చునో యని మనస్సు
 లో బడుచున్నదిగులు భర్తజీవించియున్నాఁడని సూచించుచున్న యాసంబోధన
 చేత నిరసింపబడుచున్నది), మామ్ = నన్ను, భర్తుః = నీవతియొక్క, ప్రియమిత్రమ్
 ప్రియమిత్రునిగా, హృదయనిహితైః - హృదయ = మనస్సులో - నిహితైః = ఉంచు
 కొనబడిన, తత్సందేశైః - తత్ = అతనియొక్క - సందేశైః = వాచికములతో,
 త్వత్సమీపమ్ - త్వత్ = నీయొక్క - సమీపమ్ - చెంతకు, ఆగతమ్ = వచ్చినవా
 నినిగా, (భర్త చెప్పినవార్తను నీకు చెప్పటకు వచ్చితి నని యర్థము), అమ్బువాహమ్
 = మేఘునిగా, విద్ధి = ఎఱుఁగుము; నేను కేవలవార్తాహరుఁడనుగాను మఱి యేమ
 నిన ఘటకుఁడనుకూడ' నని తెలుపుచున్నాఁడు: - యః = ఏ మేఘుఁడు, అబ...
 కాని - అబలా = అబలలయొక్క అనగా స్త్రీలయొక్క - వేణి = బడలయొక్క -
 మోక్షే = విప్పటయందు - ఉత్సృజాని = కోరికతో ఉద్యుక్తములయి, పథి = మార్గ
 మందు, శ్రామ్యతామ్ = ఆయాసపడుచున్న, ప్రోషితానామ్ = దేశాంతరగతులయొక్క
 అనగా బాటసారులయొక్క, బృన్దాని = సమూహములను, మన్ద్రస్త్నిశ్చైః - మంద్ర
 = గంభీరములును - స్త్నిశ్చైః = శ్రావ్యములు నయిన, ధ్వనిభిః = ధ్వనులచేత, త్వర
 యతి = అవసరపెట్టునో; అట్టి మేఘుఁడను నేను - అపరిచితులైన బాటసారులకే ఉప
 కారము చేయునట్టి నేను మిత్రులవిషయములో ఉపకారము చేయుట చెప్పవల
 యునా, అని భావము.

తా.—ఓసుమంగలీ నేను నీభర్తకు ప్రియమిత్రుడను మేఘుడను అతనియొద్దనుండి నీకు కుశలవార్తను తెచ్చినాడను. ఆవార్తను మఱవక మిక్కిలిజాగ్రత్తో మనస్సులో పెట్టుకొని తెచ్చితిని. స్వాభావికముగానే నేను విరహపీడితులైన బాటనూరులను తమనిమిత్తమై విరహవ్రత మాచరించుచుండు ప్రియతమలకడకు పొమ్మని శ్రావ్యమయిన గంభీరధ్వనులతో త్వర పెట్టువాడను, మిత్రులయిన మిమ్ముఁ గూర్చుటకు నేను యత్నించుట యేమి యాశ్చర్యము?

ప.—పూర్వశ్లోకములో ‘స్త్రీమితనయనామ్’ అనుటచే నితఁడెవరో యనిశంకించుచు నతనివై పు ఆమె చూచుచుండు నని చెప్పబడినదిగాదా. ఆశంకనే ఇందు ‘భర్త ర్మిత్రమ్’ అనుటచే నివారించుచున్నాడు. కాంతుని మిత్రుడు గావునను—‘ప్రియమ్’ సామాన్యమయిన మిత్రుడుగాక ప్రియమిత్రుడుగావునను - అనాచిత్యదోషము లేదని ఆమె మేఘుఁడచట నుండుటకు అంగీకరించు ననియు, ‘ఏల వచ్చినాడు?’ నాకాంతుని వృత్తాంతము నేమయిన చెప్పవచ్చివాఁడా? అనునాశంకకు - ‘అవిధవే’ - అని నీభర్త బ్రతికియున్నాడని సూచించుటచేత మగనిజ్ఞేమమునకు సంతసిల్లి అతనివృత్తాంతము నితఁడెఱిగియున్నాడు, అవశ్యము ఇతనిమాటలు వినవలయు నని యామె యాసక్తిపడు ననియు, అందఱు వచ్చునట్లు ఇంటిద్వారముగూండ రాక కిటికీగూండ అగపడనేల యనుసందేహమునకు - ‘అమ్బువాహమ్’ - నేను మేఘుడను భూమికి అంటిసంచరించువాడను కాను ఉన్నతప్రదేశములందు సంచరించువాడను - కావున గవాక్షగతుడనై భాషించుచున్నాను - అనియు, ‘హృదయ నిహితైః’ అనుటచే మఱవక మార్పక మిగుల జ్ఞప్తితో అతనివార్తలను తెచ్చితి ననియు, ‘త్వత్సమీపమ్’ అనుటచే ఆసందేహములు నీకే అనియు, ‘శ్రామ్యతామ్’ అనుటచే విరహతప్తు లనియు, ‘వేణి’ అనుటచే విరహవ్రతధారిణి లనియు, అందుచేత వతివ్రత లనియు, అందుచేత ఆపాంథులయందు ఆత్యంతానురక్త లనియు, కావుననే తద్వియోగముచే ఆపాంథులు ‘శ్రామ్యతామ్’ పీడితులగుచున్నారనియు, ‘అబలా’ - అబలలును శతివ్రతలును విరహిణులును అగుటచే త్వరగా భర్తలు వచ్చి కూడనియెడల నాస్త్రీలు బ్రతుకరనియు, అట్టియపాయము మేఘోదయముచేతనే కలుగును కాన ఆపాపము తనకే కలుగు ననుభయముచేతను కనికరముచేతను తాను ఆభర్తలను ‘మన్దస్త్రిన్విగ్ధైః’ - మంచిమాటల మందలించి ‘త్వరయతి’ - ఇండ్లకుఁ కాంతలప్రాణము కాపాడు మని తఱుము ననియు, అనఁగా మేఘోదయము కాఁగానే పాంథులు విరహ మోర్వకయు కాంతలప్రాణము నిలుపుకొనుటకును తమతమతావులకు త్వరగా పోయి చేరుదు రనియు, పాంథమాత్రులనే వారికాంతలతోఁ గూర్చు నేను